ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT • 550 Ft

2009. március / XXI. évfolyam 3. szám

szombat

Forradalmak és zsidók

Megadja Gábor, Kende János, Szalai Miklós és Vörös Boldizsár írásai

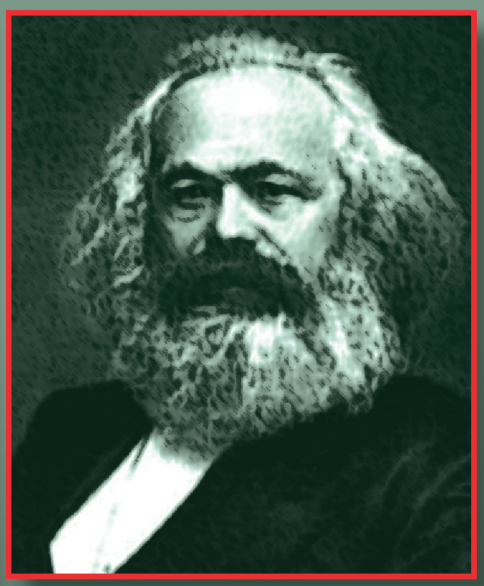

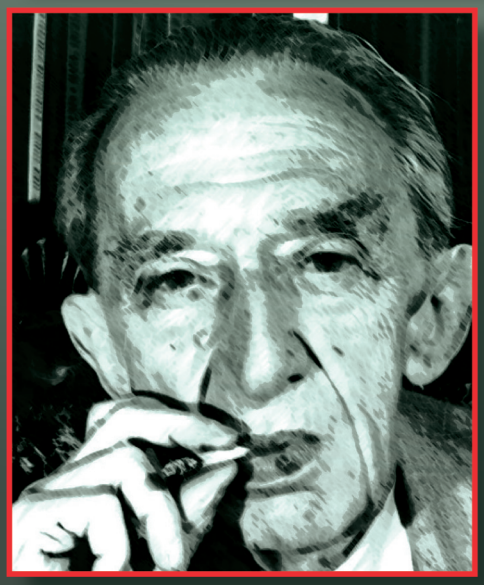

„Volt némi Casablanca-fíling" – Térey János, Török Ferenc és Vágvölgyi B. András Izraelben jártak

„A politikának fontos volt a jó szereplés" – interjú Vitray Tamással

1%

a Szombatnak

Kérjük, ajánlja ön is adója 1 %-át lapunknak, a Szombatnak mely az egyetlen független szellemiségű, non-profit jellegű, magyar zsidó politikai és kulturális lap; honlapján (www.szombat.org) cikkek mellett hírekkel, programajánlóval, blogokkal és fórumokkal várja olvasóit; tájékoztat, és véleményt mond a világ, Izrael és a magyar politika híreiről; megalapítója és fenntartója a www.antiszemitizmus.hu honlapnak, melyen dokumentálja és küzd a zsidó- és Izrael-ellenes előítéletekkel szemben; konferenciákat szervez zsidó irodalomról, színházról, filmről; a Szombat Szalonok keretében vitaeseteket és felolvasóesteket rendez, élő kapcsolatot tartva az olvasókkal.

Ehhez nem kell egyebet tennie, mint mellékelnie a nyilatkozatot adóbevallásához, amelyben kijelenti, hogy adója 1%-át a 18165850-1-42 adószámú szervezetnek kívánja felajánlani. E kis fáradsággal hozzájárulhat a Szombat további megjelenéséhez.

Segítségét előre is köszöni a **Szombat** szerkesztősége

Szombat Szalon

Romeltakarítás
avagy mit kezdjünk a 20. század emlékeivel?

A *Szombat* folyóirat irodalmi estje
a Közép-Európai Egyetemen (CEU)

Helyszín:
Bp. V. Nádor u. 9.

Időpont:
április 4-én, szombaton este 20.00 órakor.

Meghívottak:
Gergely Ágnes
Kukorelly Endre
Petőcz András
Ungváry Rudolf

Házigazda:
Szántó T. Gábor

Az irodalmi est
a *Történelem, személyes történelem és oktatás* című
konferencia kísérőrendezvénye,
melyre minden érdeklődőt szeretettel várunk.

www.emlekezem.hu, www.szombat.org

Támogató: maszre

Előfizetői akciónk nyertesei

A *Szombat* 2009-es előfizetési akciójának nyereménysorsolásán a fődíjat, **két főre szóló belépőt a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület 2009 évi Hanuka báljára** Aba-Singer Tamás (Gödöllő) nyerte.

2 belépő a Bálint Ház összes programjára féláron: Kádár Julianna, Budapest; Bacher Vilmos, Budapest

Üdülés a Szarvasi Nemzetközi Ifjúsági Táborban: Erős Ilona, Budapest

2 darab egész évre érvényes bérlet a Bálint Ház fitnesz-klubjába: Polgár Andrásné, Budapest; Szerényi Győző, Budapest

2 főre szóló vacsora meghívás a megújult, glatt kóser Carmel Étterembe: Honti Jánosné, Budapest

Mazsike naptárat nyertek: Ádám Róbert János, Tatabánya; Farkas Miklós, Budapest; Matheser György, Budapest; Kálmán Róbert, Szolnok; Dr. Kiss Turay Gyuláné, Győr; Horváth Sándor, Budapest; Dukai Beáta, Budapest; Szász András, Budapest; Gottfried Zoltán, Budapest; Fekete Pál Péter, Pápa

Minden előfizetőnk könyvajándékot kap. Kérjük, hogy a nyertesek, illetve budapesti előfizetőink, az előfizetést igazoló szelvénnyel hétfői, vagy csütörtöki napokon, délután 13.00-17.00 között látogassanak el szerkesztőségünkbe, és vegyék át nyereményüket, illetve a nyereményükhöz tartozó igazolást. **A nyeremények készpénzre nem válthatók, de átruházhatók.**

szombat

2009. március
5769 ádár
•
A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.
•
Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea
(szerkesztőségi titkár)
Fritz Éva (pénzügyek)
Pári Mirella (terjesztés)

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Csáki Márton,
Csőke Zoltán, Panyi Szabolcs,
Peremiczky Szilvia, Vári György,
Várnai Pál
•
A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Ronald S. Lauder Alapítvány
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

Nemzeti Kulturális
Alapprogram
•
Oktatási és Kulturális
Minisztérium
•
A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi.
•
Terjeszti a LAPKER Rt.
•
A kéziratok szerkesztése lezárult:
2009. február 12-én.

A címlapon Kurdi István
fotografikájában Lev Trockij,
Karl Marx, Lukács György
és Rosa Luxemburg portréi

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat" számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Grafika Press Nyomdaipari Rt.

11. oldal

16. oldal

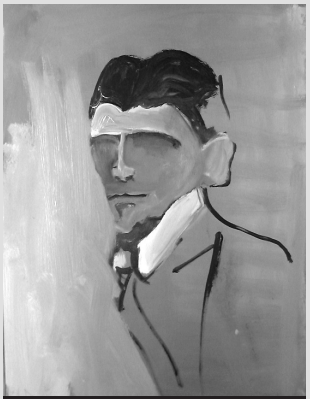
27. oldal

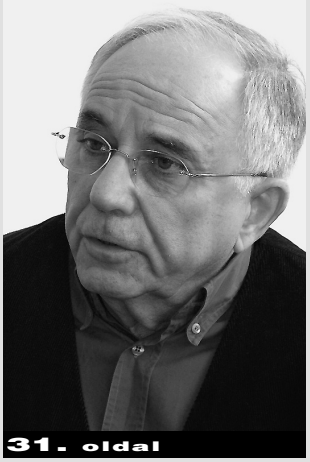
31. oldal

ÁLLÁSPONT

4 Novák Attila
Vége az államépítésnek, ez csak átlagos politika
Választások Izraelben 2009'

5 **Arca lett a civil halottaknak**
(Shiri Zsuzsa)

IZRAEL

6 **„Volt némi Casablanca-fíling"**
A rendező, az újságíró és a költő a háborús Izraelben (Panyi Szabolcs)

ZSIDÓSÁG ÉS FORRADALMAK

8 Szalai Miklós
Zsidóság és forradalmak az idők folyamán

11 Megadja Gábor
Zsidó ellenforradalmárok

14 Kende János
„Zsidó identitásukat felszámolták"
A Tanácsköztársaság és az úgynevezett „zsidó részvétel"

16 Vörös Boldizsár
„a rabbi tehát elmegy Kunfi közoktatásügyi népbiztoshoz"
Zsidó figurák a Magyarországi Tanácsköztársaságról szóló 1919-es viccekben

SZELLEM

20 Leon Wieseltier
Nyelv, identitás és az amerikai zsidóság botránya II.

KULTÚRA

23 Hans-Henning Paetzke
Csalóka képek
Kísértők és megkísértettek

24 **Modern zsidó költők VIII.**
Ruth Fainlight

27 Horváth Ágnes
Uri Asaf költő, festő és szellemi családfája

31 **„A politikának volt fontos a jó szereplés"**
Vitray Tamással beszélget Várnai Pál

33 Könyvmoly
Dr. Tulp és a zsidók találkozása a boncasztalon
(Csáki Márton)

Vége az államépítésnek, ez csak átlagos politika

Választások Izraelben 2009'

A 2006-os izraeli választások után nem sokkal világossá vált, hogy új választásokat kell kiírni Izraelben, ahol a libanoni fiaskó, de főleg Ehud Olmert volt miniszterelnök Moshe Talansky amerikai zsidó üzletemberhez fűződő anyagi „viszonya", majd Olmert lemondása után Cipi Livni nem tudta megteremteni a zsidó állam politikai egységét.

A 2009. február 10-re kiírt választásokon – bár nem a Likud, hanem a Kadima győzött – a jobboldali Likud koalíciókötési potenciálja jóval magasabb, mint a Kadimáé, akinek a Munkapárt jutott, a maga 13 mandátumával, míg a Likudnak ott van a Jiszrael Beitenu (Izrael a Hazánk) 15, a Sasz, a keleti vallásosokat tömörítő szerveződés 11 mandátuma, valamint az Egyesült Tóra Zsidóság 4 mandátuma, de még a Nemzeti Unió is a rendelkezésére áll. Ha a Likud és szövetségesei ügyesek, megvan a kormányzóképességhez szükséges 61 mandátumuk, amely biztosítja azt, hogy a 120 tagú Kneszetben meglegyen a többségük. Mivel Izraelben a parlamenti küszöb a magyarénál alacsonyabb, a kormányzás meglehetősen instabil, így mindenkinek óriási kompromisszumokat kell kötnie, hogy kormányozni tudjon, ebből következnek a különféle egységkormányok, melyek működése ahhoz hasonló, minthogyha Magyarországon a Fidesz és az MSZP csakis együtt lennének képesek parlamenti többséget alkotni. Ez a rendszer a parlamenti és pártpolitikai konvergenciát erősíti a nagy pártok között, ugyanakkor a balés jobboldal szembenállása helyett a mainstream és a nem mainstream politika ellentétét erősíti meg, így világosan elkülönülnek a nagy pártok, a zsákmányra vágyó vallásos és egyéb kis tömörülések (Egyesült Tóra Zsidóság, Nemzeti Unió, Merec), illetve a senkinek nem kellő, a maguk különállását dacosan erősítő arab pártok (Hadas, Balad, Egyesült Arab Lista).

A Kadima számára csak és kizárólag akkor lesz kormányzati lehetőség, hogyha a Jiszrael Beitenu párttal ki tud egyezni, melyet Avigdor Lieberman moldáviai származású politikai extremista vezet, aki nem csak durva arabellenességéről híresült el, de pártja álláspontja is radikálisan jobboldali, szerinte az összes izraeli arab telepedjen le a környező arab államokban.

Ideológiai szempontból nincsen olyan nagy különbség a nagy pártok között, talán az arab országokhoz, a palesztinokhoz és az izraeli arabokhoz való kapcsolat különbözteti meg őket. A Likud ellenez minden területi engedményt, beleértve Jeruzsálem megosztását is, amelybe pedig a Kadima és a baloldali Munkapárt belemenne, legalább is erre utalnak Ehud Olmert távozó miniszterelnök megjegyzései. A Munkapárt leharcolta önmagát, mostani vezetője, Ehud Barak nem igazán csapatjátékos, nagy témáikat, úgymint kibucmozgalom és békefolyamat, elvitte az idő. Izrael (s tulajdonképpen ez Netanjahuék óta van így), piacgazdasággá változott, ugyanő tervszerűen vonta vissza a kibucoknak járó állami dotációt, melynek következtében sokuk tönkrement, míg mások virágoznak. A Likud ugyanakkor a biztonság kérdését helyezte elsősorban a középpontba, Netanjahu, akárcsak több, mint 10 éve, a biztonsággal kampányolt (Jiszrael batuah = Biztonságos Izrael/t) és azzal, hogy ebből a nézőpontból támadta riválisai elképzeléseit. Szerinte Jeruzsálem megosztása az iráni veszélyt hozza kézzelfogható közelségbe, amiben van igaza, hiszen semmi biztosíték nincsen arra, hogy nem a radikális Hamasz vagy az Iszlám Dzsihád szerezné meg – mégpedig legitim módon, azaz választásokon – a hatalmat egy majdani palesztin fennhatóság alá tartozó Kelet-Jeruzsálemben. A Kadima, ez a bal- és jobboldaliakból, Ariel Saron volt miniszterelnök kezdeményezésére létrehozott centrista tömörülés nem pusztán Olmertet veszítette el, de Cipi Livni osztatlan nimbusza is sokat tépázódott a gázai háború miatt, amelyet egyébként az izraeli közvélemény kimagasló mértékben támogatott.

Nagyon érdekes volt ismét látni az izraeli települések politikai megosztottságát. Míg Jeruzsálemben a Likud és a Sasz, Tel-Avivban a Kadima szerepelt jól s még a baloldali-liberális Merec is kapott szavazatokat. A megosztottság világos, a szegény, szefárd és vallásos Jeruzsálemre a szekuláris, és főleg askenázi, középosztálybeli Tel-Aviv felel, s nem véletlen, hogy Haifán is hasonló szavazati arányokat találunk, mint Tel-Avivban.

Akárki is lesz az új miniszterelnök – bár erre Netanjahunak van nagyobb esélye –, számolnia kell azzal, hogy az Obama-adminisztráció Közel-Kelettel foglalkozó új emberei már nem a John Bolton és Paul Wolfowitz-típusú ideológiai alapú neokonzervatívok, hanem pragmatikus realisták, akik ha nem is kifejezetten arab-barátok, de számításba veszik az arab érdekeket is, amellett persze, hogy Washingtonnak jól felfogott érdeke az, hogy ne hátráljon ki Izrael mögül.

Novák Attila

Arca lett a civil halottaknak

A gázai háború természetesen Izraelben is indulatokat kavart, de ezt nem kísérték az Európában jól ismert, szélsőségesen elragadtatott hangok. Az izraeliek igen érzékenyek a különböző népek szenvedéseire, a több ezer éves történelmi számkivetettség ebben is érezteti hatását: azonnal megnyílnak a pénztárcák és elindulnak a segélyszállítmányok, ha valahol földrengés vagy egyéb természeti katasztrófa történt. Ezúttal a főáram mégis meglehetősen közömbös maradt a másik oldal kínjai iránt, aminek több oka is lehetett. Az egyik legfontosabb: Izraelben az elmúlt években folyamatosan napirenden voltak a gázai övezet szomszédságában élők elleni támadások, állandó, lassan mármár unalmas hír lett a rakéták földet érése a civilek körében, sőt a rövid fegyverszüneteken innen és túl már olyannyira megszokott lett a rakétázás, hogy csak teljes házak összedőlésénél, halálos áldozatok esetén lett a rakéta „item”: híranyag és képsor az esti híradóban. Izraelben a közvélemény úgy érezte, hogy a gázai zsidó települések felszámolása után több évvel indokolatlanok és igazságtalanok a támadások, hogy a gázaiak a Hamasz demokratikus megválasztásával, a megtorló és elrettentő háború előidézésével mintegy „magukra hozták a bajt”. Többnyire ez a vélekedés tükröződött a tévék hírműsoraiban is, ahol főként a rokonság és a nemzeti szolidaritás révén másként érintett arab kisebbség tagjai tiltakoztak hevesen. A háború idején csak a kicsiny, bár egyre erőteljesebben megjelenő baloldali csoportok és az arabok követelték a hadműveletek azonnali leállítását. A viszonylagos közönyhöz hozzájárult az is, hogy a helyi tévékben nem jelentek meg az Európában látott filmfelvételek a bombák széttépte gyermekekkel. A helyi jó ízlés és a cenzúra a tudósításokban elhomályosította vagy láthatatlanná tette a legborzalmasabb részeket, tehát másként, mérsékeltebb változatban látták a gázai offenzívát Izraelben, mint a világ egyéb részein.

Fordulópontot jelentett egy gázai palesztin orvos személyes tragédiája, amely alapvetően megváltoztatta az izraeliek háborús attitűdjét. Dr. Ezzeldeen Abu al-Aish január 16-án, péntek késő délután élő adásban zokogott-kiabált mobiltelefonjába, stúdióban ülő újságíró barátjának szinte egyenes adásban mesélte el három kislányának megölését, egy negyediknek súlyos sebesülését. Shlomi Eldar, egy évek óta gázai ügyekkel foglalkozó tévés újságíró többször kérte a háború során barátja segítségét a helyzet ismertetésében, s éppen arra készültek, hogy ismét beszámol a történésekről, amikor egy igen nézett hírműsorban megszólalt Shlomi mobilja, s a rettenetes hírektől majdnem sírva fakadó tudósító és vele Izrael népe megtudta, mi történik éppen Dr. al-Aish otthonában. Dr. Abu al-Aish ismert nőgyógyász, aki több izraeli kórházban is dolgozik, békepárti aktivista, számos a békés együttműködést segítő programot irányít. Tavaly felesége meghalt leukémiában, nyolc gyermekét azóta egyedül nevelte. A háború utolsó péntekén izraeli ágyúlövedékek csapódtak lakásába, ahol az egyik gyermekszobában hatalmas pusztítást végeztek, megöltek három lányt és súlyosan megsebesítettek két másik gyermeket, Abu al-Aish egyik kislányát és egy odamenekült unokatestvért.

Az eset után rendkívüli engedélyekkel rohammentők szállították izraeli kórházba a sebesülteket, de ettől kezdve a háborús sikerpropagandát beárnyékolta az orvos gyermekeinek sorsa, arca lett az ártatlan civil halottaknak és az izraeliek részvéttel (is) fordultak Gáza felé. Megindultak a szokásos szolidaritási e-mail láncok, a nagyobb városokban gyermekruhákat, alapvető élelmiszereket és takarókat kezdtek gyűjteni a túloldal civiljeinek, egyre többen érezték úgy, hogy elég volt a vérontásból, azonnal le kell zárni a hadműveleteket. Addigra azonban a hadvezetés is hasonló véleményre jutott, a vezérkar szerint a háború elérte célját és eljött az ideje a hadisikerek politikai eredményekre váltásának. A háborús konszenzust ezúttal nem törte meg a gázai orvos személyes tragédiája, békepárti tömegtüntetések és a kormány hangos kritikája nélkül érhetett végett a civil áldozatok tömegét is okozó Hamasz elleni háború.

Dr. Ezzeldeen Abu al-Aish (középen)

Shiri Zsuzsa

„Volt némi Casablanca-fíling”

A rendező, az újságíró és a költő a háborús Izraelben

Török Ferenc filmrendező, Vágvölgyi B. András újságíró és Térey János költő, író is Izraelbe látogatott a háború alatt, után. Milyen érzésekkel indultak útnak? Milyen élmények érték őket Izraelben? Hogyan érzékelték az háborús izraeli hétköznapok hangulatát? Milyen különbséget látnak a magyarországi média által sugallt kép és a valóság között? Többek között erről kérdeztük őket.

Török Ferenc új, *Overnight* című filmjével az izraeli magyar filmhétre utazott ki: „Örültem, hogy mehetek. A családom persze nagyon izgult, minden nap többször kellett hazatelefonálnom. Öt napig voltam kinn. Volt vetítés Haifán, Jeruzsálemben, Tel Avivban. Mindenhol teltház volt, a vetítések után nagy beszélgetések voltak. Szerették az Overnight-ot.”

Török tapasztalatai szerint a háború nagyon is jelen volt a mindennapokban: „Már első nap belefutottam egy indulatos sofőrbe. Tel Avivból vitt Haifára, keresztény arab volt. Szenvedélyesen magyarázta a saját igazát. A több millió táborban sínylődő palesztin menekültről mesélt, nagyon ki volt borulva a gázai események kapcsán. Szerinte a világnak nem lenne szabad hagyni ezt a háborút. Aztán megköszönte, hogy elhoztuk a filmjeinket, és nevetve megjegyezte: „addig se lövik egymást, amíg a moziban ülnek”.

A zsidó fiatalok, akikkel beszéltem, szinte mind elítélték a háborút. „Túl sok a civil áldozat”, hallottam többször. Eleve nagyon nehéz lehet az izraeli fiataloknak azt feldolgozni, hogy a hagyományos európai liberalizmus

Fotó: Báthory Péter

Török Ferenc

és szolidaritás jegyében, szinte mindenki a kisebbségben élő arabokkal rokonszenvez. Nem értik, Európában miért palesztin sálban járnak a gimnazisták. Miért lett ez a divat? Magam sem tudom a választ.”

A rendezőt nem csak emberileg, de művészileg is számos fontos élmény érte, talán egy következő filmjének témáját is megtalálta Izraelben: „Voltam egy zseniális modern tárlaton Jeruzsálemben az Izrael Múzeumban: üveggyöngyből volt összefűzve egy életnagyságban berendezett lakás. Gyöngyből volt az asztal, az ablak, a hűtőszekrény, szóval minden az utolsó kiskanálig. Nagyon beteg ötlet, viszont a monumentálisa lenyűgöző. A legizgalmasabb találkozás pedig az volt, amikor összefutottam egy aradi lánnyal a Nanushka nevű Tel Aviv-i kávézóban. Ő a főnök, ő viszi az egész helyet, nagyon profi, komoly nő. Már eléggé törve beszél csak magyarul, mivel óvodás korában települt ki a szüleivel. Az a legfurcsább az egészben, hogy a lány fekete bőrű, az apukája ugyanis kenyai. Szeretnék vele forgatni jövőre egy portréfilmet, megkeresném az aradi lakótelepet, ahol született, aztán bemutatnám a mai izraeli hétköznapjait. Tipikus magyar történet.”

De a magyar média reakcióját, a háborút bemutató csúsztatásait is elég tipikusnak tartja Török: „A magyar média olyan provinciális és ostoba ez ügyben is, mint általában. A jobboldali lapok és tévék álszent módon, elszörnyedve mutogatják a véres képeket. A baloldaliak próbálják némileg árnyalni a képet, de inkább kerülik a témát. Azt persze most sem hagyta ki a vezető „polgári” lap, hogy meg ne jegyezze epésen, vajon miért kell magyar filmhetet rendezni Izraelben ilyenkor? Mintha a magyar filmesek legitimálnák a gázai katonai akciót. Vicc.”

*

Vágvölgyi B. Andrásban még december 27-e előtt megszületett az utazás gondolata, és azt a későbbi események sem befolyásolták. Január 12-19 között Tel-Avivban és Jeruzsálemben töltött egy hetet, de ellátogatott Aske-

lonba, Szderótba és Beershebába is: „Volt némi Casablanca-fíling, és persze mindenki beszélt, mindenki újságot olvasott, hallgatta, nézte a híreket.” – jellemezte az izraeli közhangulatot Vágvölgyi.

A háború hazai médiatálalásáról pedig hasonló a véleménye, mint Török Ferencnek: „Jobbos médiát már elég régóta nem nézek, olvasok, erről tehát nem tudok érdemben beszámolni. Az egyik szélsőséges honlapot néztem egyszer, az elég brutális volt. Amúgy általában a magyar médiában az elemzések nagyjából korrektek voltak, és a hírek sem torzítottak jobban az európai átlagnál.” Vágvölgyi szerint azonban Magyarországon nagyon kevés szó esik a dél-izraeli városok tarthatatlan helyzetéről – ő maga egyébként két cikket is jegyez a témában, az Élet és Irodalomban, illetve a Népszabadságban. Utóbbiból idézünk:

„Január 17-e az „Öntött Ólom” egy viszonylag csendesebb napja. Állunk a rádiós kollégával egy dombtetőn, öt kilométerre lehet Gáza, párás az idő, nehéz kivenni, hogy akkor most izraeli levegő-föld rakétát, vagy hamaszos Kasszamot látunk. A füstcsík az füstcsík. Olyan ide kijönni, nézelődni, mint ‘91-ben a harkányi vagy villányi hegyoldalba, ahová kiültek az emberek piknikezni, meg nézni a határ túloldalán a nyomjelző lövedékeket, hallgatni a durrogtatást. Aztán bemegyünk Szderótba, és kiderül, azért nagyon nem vicc ez a dolog. A buszmegállók fala 35 centis beton, minden házhoz, lakáshoz tartozik óvóhely, itt, ha megszólal a sziréna, 15 másodperc van elérni a légópincébe. Askelonban 30, Asdodban már 45 másodperc. Az utcákon, sok helyen megtörte a betont a rakéta, a város zászlóerdőben úszik, ezzel fokozzák a hangulatot.” (Vágvölgyi B. András: Saron szelleme. Népszabadság, 2009. január 31.)

Vágvölgyi B. András

Fotó: Lékó Tamás

Térey János

Térey János Lanczkor Gábor és Vári György társaságában utazta be Izraelt.

„Egy hetet töltöttünk Izraelben, ami odaát roppant kevés idő, de leírtuk azt a kört, amelyet elterveztünk: Tel-Avivból Jeruzsálembe, onnét a Holt-tengerhez Ein Gedibe; aztán Betlehembe; majd Tibériásba, a Genezáreti-tóhoz; onnét a festői Cfátba, és belefért egy teljes Sabbat is, mégpedig Haifában, egy igazi lejtős-sikátoros levantei kikötőben.

Tűzszünet napján érkeztünk. Egy nagyjából kisimult arcú, leszerelő hangulatú városba. Az állandó katonai jelenlét, a Fal szükségszerű, ugyanakkor kétségkívül meghökkentő (és Európából ismerős) látványa, a határőrség kérdései, a fémdetektor és a maximum Amerikában tapasztalt biztonsági ellenőrzések: mindez elsőre furcsa, ha érthető is. Két nap múlva már úgy ül le az ember a távolsági buszon, a katonalány mellé, akinek géppuska van a combja között, hogy nem talál ebben semmi szokatlant.

Jeruzsálemben inkább tapintható a feszültség, látni, ahogy a fekete fejkendős arab fiú beint a horgolt kipás telepesnek, aki a volán mögött ül; de nem ez az általános. A hegyről letekintve világosan elkülönül a zsidó és az arab negyed: a váltás nagyon éles a városszerkezetben. Nem tudom, hogy ezt a várost egyszer megint szögesdrót osztja-e ketté. Tel-Avivval szemben igen nehéz pár szóban megragadni az atmoszféráját, ahhoz túl eklektikus, akad benne jó adag Róma, török bazár, hamisítatlan stetl-utcák, skót templom, orosz hagymakupola és német kolónia. A színe, a homokszín, az ad neki némi egységet.”

Hogy érték-e művészi szempontból inspiráló élmények? Térey reméli, hogy igen, de ez szerinte egyelőre fölmérhetetlen: „Írok egy regényt, amelyiknek talán szüksége van Izraelre. Úgy látszik, nekem is nagy szükségem volt rá. Először jártam Izraelben. Úgy fölütni a Bibliát, hogy Kafarnaum vagy Názáret neve már egy pontos képet is előhív ez emlékezetből, ez nagyon más, mint ezelőtt. Láttuk Maszada lélegzetelállító fekvésű erődjét, egy megindító és döbbenetes múzeum-remekművet, a Jad Vasemet; alaposan bebarangoltuk a Meá Seárim-negyedet: nem szeretnék útirajz-frázisokat sorolni, csak azt mondom, szegényebb volnék ezek nélkül a nagyon erős élmények nélkül.

A magyar irodalom alighanem legelső Tel-Aviv-leírása Márai Sándortól származik, aki 1927-ben kiadott útirajzában „minden képzeletet meghaladó módon rútnak”, „cementfantáziának” mondja a várost. Szerinte csoda, ha nem felejtették ki a lépcsőházat a sebtében fölhúzott, barakkszerű házakból. Aztán a 30-as években Berlinből emigrált építészek fölhúzták azt a mintegy 1500, első osztályú Bauhaus-épületet, amelyek miatt manapság fehér városnak mondják Tel-Avivot. Nos, ez a „sistergő Lunapark” azóta amerikaias metropolisz lett, az egyik legbarátibb nagyváros, amelynek lombos sétányaiban van valami – legjobb értelemben vett – vidéki miliő. Floridába ojtott Frankfurt és Bukarest. Úgy hozta a sors, hogy müezzint is Jaffa dombján hallottam először, a felhőkarcolók tövében. Mindez együtt feledhetetlen benyomás.”

Panyi Szabolcs

Számos mítosz és előítélet terjeng akörül: volt-e speciálisan zsidó részvétel az európai forradalmakban. Az egyik szerint, múltbeli kirekesztettségük miatt a zsidók mindig is érzékenyebbek, empatikusabbak voltak a társadalmi problémák iránt, mint a nem zsidók, ezért is vettek részt számarányukat messze meghaladva a radikális társadalmi mozgalmakban.

A másik, főleg antiszemiták által használt beszédmód szerint a zsidóság maga a negatív forradalmi erő, bomlasztja az Istentől adott társadalmi kereteket, célja maga a destrukció, hogy aztán létrehozza a kommunizmust, mely egyfajta zsidó uralom, hiszen a magántulajdon-ellenesség és az ateizmus a zsidó szellemiségből fakad.

Mellékletünk arra keresi a választ, miért nem igaz egyik sommás beszédmód sem, illetve bemutatja, hogy a zsidóság milyen sokféleképpen reagált a társadalmi változásokra.

SZALAI MIKLÓS

Zsidóság és forradalmak az idők folyamán

A modern Európa történelmében van két meghatározó, szimbolikus jelentőségű esemény: az egyik I. Károly kivégzése, 1649-ben, a másik XVI. Lajosé, 1793-ban. Ezeknek az eseményeknek a szimbolikus értékét az adja, hogy *precedens nélküliek* – előttük (de utánuk sem) történt hasonló esemény. Legitim uralkodókat természetesen megöltek fellázadt alattvalóik – de nem *ítéltek halálra.* Az, hogy a „nép", a társadalom szuverenitásának képviselői (a Parlament illetve a Konvent) halálra ítéli és kivégezteti az Isten kegyelméből uralkodó legitim királyt, nem történt meg sem előbb, sem később. Ez pedig azt mutatja, hogy az angol és a francia (s a közbeeső amerikai) polgári forradalom egyfajta egyedülálló, *filozófiai* jelentőséggel bíró vízválasztó kultúránk történetében.

Ezeknek a forradalmaknak, s a törvénnyel szentesített királygyilkosságoknak, amelyekben kulmináltak, a mélyebb jelentése a politikai hatalom *deszakralizálása*, amely maga sem más, mint annak a mélyebb folyamatnak egy aspektusa, amelyet Weber óta a világ *varázstalanításának* nevezünk. Azé a folyamaté, amelynek a lényege az, hogy Isten nincs a világban egyetlen *partikuláris* helyen sem. Descartes a filozófiája és Newton fizikája „kiűzik" a természetből a formális és a finális okokat, az okkult erőket, az angyalokat és démonokat, tehát mindenfajta transzcendens princípiumot. Isten ettől fogva vagy a világon kívülre kerül (deizmus), vagy „feloldódik" a világlélekben, a természet erőiben (panteizmus) – de semmiképpen sincs jelen a világban „itt" vagy „ott". A bibliakritika képviselői (élükön Spinozával) elvégzik ugyanezt a munkát a történelem vonatkozásában, amikor kiűzik Istent a történelemből, filológiai-történelmi módszerekkel feltárják, hogy a Biblia ugyanolyan történelmileg kialakult ókori irodalmi alkotás, mint például az Iliász – s éppen ezért tartalmazhat történelmi tévedéseket, pontatlanságokat. A történelmi kritika módszereinek tökéletesedése viszont kétségessé teszi a csodás elbeszélések hitelességét; márpedig a csoda a történelmi isteni kinyilatkoztatás hitelesítője. Spinoza, Lessing és Hume egyaránt amellett törnek lándzsát, hogy a csodák és általában a természetfeletti kinyilatkoztatás valóságos megtörténte kétséges, de még ha meg is történtek, akkor sem tehetnek hitelessé semmiféle *univerzális* vallási tanítást.

E szellemi folyamatok logikus kiteljesedése volt a politikai hatalom transzcendens-tradicionális legitimációjának a megszűnése: az Isten kegyelméből uralkodó király, a születése révén kiváltságos nemesség és a világi hatalmat is gyakorló egyház intézményeinek a megszüntetése, s felváltása olyan politikai intézményekkel, amelyek (elvileg legalábbis) legitimációjukat a szabad és egyenlő polgárok racionális konszenzusából nyerik. A forradalomnak ez a lényege; s ezt az átalakulást az angol és a francia polgári forradalom olyan tökéletesen hajtja végre, hogy lezajlásuk után – sem politikailag, sem filozófiailag – nem lehetséges többé a visszatérés a dolgok „isteni" rendjéhez. Hiszen a Nagy Francia Forradalom után Európa régi rendjét visszaállítani kívánó bécsi kongresszus, és a „Szent Szövetség" csak nevében felelt meg létrehozói egyike, Sándor cár misztikus, katolikus ideológiájának: valójában az új nemzetközi rend nem vallási eszmékre, hanem a *legitimitás* elvére épült. Az angol polgári forradalom legnagyobb kritikusa (Hobbes) maga is egyfajta társadalmi szerződéselmélettel kívánta alátámasztani az abszolkút monarchiát, a francia forradalom nagy ellenfele, Burke pedig szintén nem a „régi rend" isteni eredetére, hanem az elmúlt, a mai és az eljövendő generációkból is álló „örök" nemzeti-hagyományos közösség szerves kontinuitására hivatkozik.)

Természetesen a folyamat a valóságban nem ilyen egyszerű. Ugyanis a

forradalmak által lerombolt *fejedelmi abszolutizmus*, az abszolút monarchia intézménye *maga is* részben a modernitás, a korai Felvilágosodás terméke: akkor alakult ki, amikor a reformáció és a vallásháborúk (mindenekelőtt a harmincéves háború) után Európának végleg meg kellett békülnie azzal a ténnyel, hogy Isten nem döntötte el protestánsok és katolikusok vitáját: egy nemzetközi hatalmi rendszer és sokszor egyetlen állam keretein belül együtt kell élniük. Azt kell mondanunk, hogy a forradalmak nyomán született modern polgári nemzetállamok lényegi szervezőelve az a *deszakralizált* politikai közösség, amely részben a jogilag egyenrangú állampolgárok, részben a közös anyanyelvvel, történelem-kulturális gyökerekkel rendelkező emberek közössége.

Ebben a hatalmas eszmei-politikai átalakulásban a zsidóság paradox helyzetbe került; helyzete kétféle értelemben is teljesen más volt, mint a többi népeké. A Felvilágosodás előtti Európában ugyanis a zsidóság nem rendelkezett a többi népekéhez hasonló közös területtel és nyelvvel; habár a gettóban bizonyosfokúnémi autonómiával, saját jogszolgáltatással rendelkezve bizonyos értelemben politikai közösséget alkotott, identitását mégis kizárólag a vallás konstituálta. Nem azt jelenti-e tehát a vallás száműzése a közügyek területéről, hogy ezzel megszűnik a zsidóság identitása is – legalábbis az addigi értelemben? Másfelől a Felvilágosodás előtti világ szakrális-tradicionális legitimációra hivatkozó rendjében a zsidóság egyértelműen elnyomott, diszkriminált csoport volt, s a zsidóságnak ezt a helyzetét a forradalmak, a liberális jogalkotás megszüntette – a zsidóknak tehát üdvözölniük kellett a forradalmat, mint a zsidóság emancipálóját.

Létezett egy olyan szellemi álláspont – amely határozottan *elutasította* a felvilágosodást a maga egészében, a zsidók emancipációjával együtt. Hiszen a zsidó ortodoxia, amely a világi uralkodó látása esetére külön áldás elmondását írja elő a hithű zsidóknak, ugyanúgy elismeri a nemzsidó államhatalom transzcendens legitimitását, ahogyan a kereszténység a maga „minden hatalom Istentől való” elvével a nem keresztény államhatalomét. Így ortodox nézőpontból a keresztény uralkodói hatalom elleni lázadást éppúgy tekinthetjük morális bűnnek, mint a keresztény teológiáéból. Nem beszélve arról, hogy a kereszténység zsidó vallási nézőpontból hamis ugyan, de még mindig helyesebb, mint a forradalmak által hirdetett ateizmus-szekularizmus.

A zsidóemancipáció pedig nem legitimálhatja a forradalmakat. Hiszen az emancipáció azzal, hogy befogadást, s különböző társadalmi előnyöket kínál a zsidóknak, csak *aláássa* azt a bezárkózást, a kirekesztettségen (is) alapuló gettó-életformát, amely megőrizte addig a zsidóság identitását, megtartotta a zsidóságot annak, ami voltaképpeni hivatása: az egyetlen igaz, Istentől eredő vallás őrzőjének. A magyarországi ortodoxia egyik szellemi vezetője, Lichtenstein Hillél rabbi például kifejezetten *jobb* állapotnak tartotta a zsidóság számára az emancipáció előtti korszakot, amikor a keresztények kirekesztették és elnyomták a zsidókat.

Ez az álláspont tovább élt a zsidó ortodoxiában, s annak számos képviselőjét nem csak a liberalizmussal, de később a cionizmussal is szembefordította. A zsidók szétszóratása és elnyomatása a száműzetésben Isten akarata, és ezen nem csak a liberális állam nyújtotta emancipáció elfogadásával, hanem a zsidóság ön-emancipációjával (a saját nemzetállam megalkotásával) sem szabad változtatni.

Ámde ez az álláspont a világi műveltséggel rendelkező zsidó értelmiségiek számára általában járhatatlan út volt. A zsidó gondolkodás legtöbb képviselője nem egyszerűen elutasítani, hanem integrálni akarta a felvilágosodást a zsidó identitás új megfogalmazásaiba.

A XIX. SZÁZAD FORRADALMAI ÉS A ZSIDÓSÁG

A létező jogrend megkérdőjelezése, a „forradalom” eszménye ebben az új világban már azt jelenti, hogy a polgári forradalom alapgondolatát, a jogilag egyenlő állampolgárok racionális konszenzusát mint legitimáló princípiumot *vonják kétségbe – de már nem valamilyen transzcendens-tradicionális legitimáló tényező, hanem a „mindenki* akaratával” szembeállított rousseaui „általános akarat” nevében. E kritikai álláspont szerint a jogrend a liberális társadalomban – ahol az emberek csak elvileg, jogilag egyenlőek, anyagi és kulturális lehetőségeiket tekintve nem azok, tehát konszenzusuk sem igazán racionális, hanem csak névleges, manipulált konszenzus lehet – csak formális, fiktív egyenlőséget és közösséget teremtett az emberek között. A többségi uralom elve látszólagos. Ezért az „igazi” többségnek, a „népnek” joga van ezt a jogrendet lerombolni – s helyette új, „igazi” közösséget s együttélési formákat teremteni – még akkor is, ha nem sokat tudunk arról, milyenek is lesznek ezek . Ez a marxizmus és az anarchizmus politikafelfogásának alapja. Sokak szerint ennek az új – antiliberális, de demokratikus – forradalomeszménynek zsidó gyökerei vannak: a zsidó messianizmus szekularizált változatát jelenti. Moses Hess például, aki döntő befolyást gyakorolt Marxra, nem is tagadta, hogy ortodox zsidó családja, s az ott elevenen élő messiáshit mély hatást gyakorolt saját kommunizmus-víziójára. Ámde mindenesetre ebben az új forradalmiságban a zsidóságnak *mint* zsidóságnak nem volt helye. Marx számára a zsidó az individualizált, a versenyen alapuló, a liberális állam formájában csak elidegenült látszatközösséget alkotó emberi létezés, tehát a polgári világ szimbóluma (a polgárosodással a világ „zsidóvá válik”) – s éppen ezért

Hume

Lessing

nem is emancipálható igazán, mert nem emancipálhatók az emberek addig a vallás és a vallási különbségek uralma alól, amíg meg nem szűnik az a polgári világ, amelynek elidegenedése szükségképpen vezet a vallási illúziók továbbéléséhez, sőt megerősödéséhez. Nincs annak nyoma Marxnál, hogy a kommunizmusban a zsidó létnek, a zsidó identitásnak bármiféle saját pozitív szerepe lehetne. Csak halála után – amikor fokozatosan kiderült, hogy a marxizmus „ortodox" formájában nem tud mit kezdeni a „nemzeti kérdéssel" – születtek meg a marxizmusnak azok a külön „zsidó" formái: a *Bund* autonómista ideológiája és Borochov cionista marxizmusa, amelyek megpróbálták a zsidóság sajátos helyét megtalálni a marxizmus világforradalmi perspektívaján belül

Ahogyan nyilvánvalóvá vált, hogy a liberális nemzetállamok megszületése, a zsidóság jogi emancipációja *nem* jelenti az antiszemitizmus és a kirekesztés megszűnését, sok zsidót vezetett ez a tapasztalat a polgárinál radikálisabb, „igazi" emberi emancipációt hirdető marxizmushoz. De mivel a marxizmusban a zsidóságnak *mint* zsidóságnak nem volt helye, a nemzeti identitások végső eltűnése pedig, amelyet a marxizmus jövendölt, nem tűnt sem lehetségesnek, sem kívánatosnak – ezért egyesek elkezdték úgy látni: a zsidóság emancipálódásához vezető út nem a liberális nemzetállam lerombolása, hanem csak saját nemzetállamának a megteremtése lehet..

ZSIDÓSÁG MINT MODERN NEMZET: FORMAI NACIONALIZMUS ÉS NEMZETI MESSIANIZMUS

A modern zsidó nacionalizmus álláspontja szerint a zsidóknak közösségként úgy kell átlépniük a modern korba, hogy a vallása – valamint a keresztény rendi társadalom – által megteremtett felemás „vallási-politikai" közösségi státusából kilépve a többi néphez hasonló szekularizált politikai közösséggé válik – amelyben a zsidó vallás az egyén magánügye. Ehhez pedig szükséges, hogy a zsidóság rendelkezzen a politikai lét mindazon kellékeivel, amelyekkel a többi nemzetek: *állammal, területtel és saját nyelvvel.*

A modern világi zsidó nacionalizmus azonban nem *forradalmi* ideológia a szó semmilyen értelmében sem – mert nem vonja kétségbe a modern, liberális nemzetállamok legitimitását. A cionisták mindig hangsúlyozták: a cionizmus lojális a „gazdanépek" államaival szemben; nem arra bíztatja a zsidókat, hogy felforgassák ezeknek az államoknak a rendjét (még akkor sem, ha a modern nemzetállamok antiszemitizmusát a cionisták mindig kritizálták; mitöbb, ennek az antiszemitizmusnak a létezése az egyik legfőbb *érv* volt a cionizmus mellett), hanem arra, hogy hagyják el őket. Másfelől a megalkotandó új országban nem volt olyan legitim politikai közület, amelyet a cionisták támadhattak volna: az oszmán birodalom ugyanis a szó semmilyen modern értelmében nem rendelkezett legitim hatalommal a Szentföld fölött, a palesztinai arabokat pedig a cionisták nem tekintették még népnek sem, még kevésbé nemzetállamot alkotó közösségnek.

De a cionizmusnak csak kevés képviselője (például Jákov Klatzkin, aki álláspontját ezért is nevezte „formai" nacionalizmusnak) gondolta egyértelműen úgy, hogy a zsidóságnak egyszerűen a modern nemzeti lét *ugyanazon* kellékeit kell megszereznie, mint amellyel a többi nemzetek rendelkeznek. Herzl például egyfelől a nemzeti nyelv feltámasztását megoldhatatlannak gondolta, másfelől pedig úgy vélte: a megalkotandó zsidó állam politikai-társadalmi értelemben valamiféle „mintaállama" kellene, hogy legyen az általa elképzelt „harmadik útnak" a liberalizmus és a szocializmus között. Áchád Háám szerint a zsidóságnak van egyfajta nemzeti „spirituális lényege" a vallás elvetése után is: ezt a nemzeti lényeget a zsidó próféták – a keresztény etikától különböző – sajátos morális tanítása jelenti, s a zsidó nacionalizmus elsősorban ennek a kulturális értelemben vett nemzeti princípiumnak a feltárása, ápolása és folytatása. Éppen ezért Áchád Háám nem is ragaszkodott a zsidó nemzetállam eszméjéhez: beérte volna egy palesztinai kulturális centrum megteremtésével, amely a galutban élő zsidóságban elevenen tartja a maga kultúráját.

A két világháború között, amikor egyfelől a Balfour-deklarációval, másfelől a palesztinai országépítés megindulásával, a viszonylag jelentős létszámú palesztinai zsidó közösség létrejöttével a cionista álom lényegesen közelebb került a megvalósuláshoz, természetesen ezek a viták már konkrétabb formát öltöttek. Martin Buber például a maga vallásos egzisztencializmusát kapcsolta össze a cionizmussal: felfogásában a zsidók feladata az, hogy Palesztinában az ő vallásos-szocialista „megváltás"-gondolatát valósítsák meg .az arab néppel szoros szövetségben, kétnemzetiségű államban. Az ortodoxok oldaláról mindenekelőtt A. I. Kook teológiája fogalmazta meg a cionizmus „vallásos" jelentését: a modern világban a megváltás előkészítői, az emberiség Isten irányította spirituális evolúciójá-

Spinoza

nak úttörői szerinte a vallástalan cionisták. A cionizmus „hivatalos” ortodox irányzata, a Mizrahi nem volt ilyen toleráns: szerintük a cionizmus akkor és csak akkor létjogosult, ha együttjár a vallásossághoz való visszatéréshezsel, ha Izraelben ortodox, vallásos állam épül. A cionista marxizmus és a Hasomér Hacair nem marxista, hanem romantikus-etikai alapú szocializmusa, mivel az országépítésben döntő szerepet játszott a kibuc- és szakszervezeti mozgalom, amely szembekerült a Palesztinába települő zsidó burzsoáziával, az adott történelmi szituációban szintén nem állíthatta azt, hogy „előbb” fel kell építeni Palesztinában a zsidó kapitalista nemzetállamot, és „azután” majd valamikor felváltani a szocializmussal – hanem a szocializmus és a „harmadik út” (a szakszervezetek döntő hatalmával, a munkásönigazgatással, a szövetkezeti tulajdon különböző formáival kombinált vegyesgazdaság) különböző formáival való „kísérletezés” felé kellett fordulnia.

Ennek a sokféle, sokirányú zsidó identitáskeresésnek végül is a Holokauszt és Izrael Állam tényleges létrejötte vetett véget. A Holokauszt végleg bebizonyította, hogy a zsidóságnak szüksége van önálló, a zsidó nép érdekeit jogi és katonai eszközökkel érvényesíteni tudó nemzetállamra – s ez a nemzetállam az adott nemzetközi rendben, a maga rendkívül nehéz körülményei között (amikor élethalálharcot folytat a sokszoros túlerőben lévő arabokkal, és rászorul a nagyhatalmak – mindenekelőtt az USA – támogatására) nem lehet alapvetően „más”, mint az *összes többi* nemzetállam. A vallásosak kénytelenek voltak elfogadni, hogy – bár Izraelben nincs elválasztva az állam az egyháztól – Izrael mégsem vallási, hanem világi állam, az izraeli szocializmus pedig – a világ többi szociáldemokrata mozgalmához hasonlóan – fokozatosan reformista szociáldemokráciává szelídült. Napjainkban Izrael a jelenlegi – az USA által uralt – világrend *megőrzésében,* a szegénységben élő harmadik világ antimodernizációs és nyugatellenes indulatainak fékentartásában érdekelt, tehát egyértelműen „konzervatív” hatalom.

MEGADJA GÁBOR

Zsidó ellenforradalmárok

Hagyományosan két kifejezésünk van a törvénytelen állapotra, az illegitim uralomra és erőszakra: zsarnokság és forradalom. A kettő szoros egymáshoz simulása a modern korban vált nyilvánvalóvá.

A forradalom kritikája egyidős a forradalommal. A francia forradalom volt az a vízválasztó a nyugati történelemben, amikor is elkülönültek egymástól a rend és törvény, valamint a haladás és forradalom hívei. A leginkább ismertté vált kritikus Burke volt, akihez a modern konzervativizmus születését szokás kötni, a kontinensen pedig nem kisebb elmék kritizálták a felvilágosodás racionalizmusát, és a forradalmi erőszakot, mint de Bonald vagy de Maistre. Ugyan válaszaik között – főleg földrajzi és történeti beágyazottságuknak köszönhetően – vannak némi különbségek, a forradalom kritikusaiban közös az ismeretelméleti spekulációk és a forradalmi cselekvések együttes bírálata.

Noha a forradalom és a modernitás kritikáját nem szokás a zsidósághoz kötni, a zsidó gondolkodók egy igen jelentős része sorolható föl ezen eszmekör részeként. A modernség, demokrácia és forradalom-ellenesség zsidó képviselői jellemzően XX. századi szerzők, legtöbb esetben emigránsok, akik koruk válságára, elsősorban a totalitarizmusra próbáltak meg valahogy válaszolni. Ezen zsidó szerzők számára a forradalmi totalitarizmus nem egyszerű elméleti probléma volt, hanem véres valóság, amivel mindannyian szembe kellett nézniük hosszabb-rövidebb ideig. Az ortodox Jacob Talmon az *Israel Among the Nations* c. könyvét annak a mítosznak a cáfolatával kezdi, miszerint a zsidóság és a forradalom mindig egymás szövetségesei. A szerző maga is demonstrálja az ellenforradalmi zsidóság jelenlétét a szellemi életben, hiszen ő írta az egyik legjelentősebb demokratikus totalitarizmus-ellenes könyvet, a *Totalitárius demokrácia gyökereit* (1952). Talmon könyve nyugodtan nevezhető „alapműnek”: a XX. századi totalitarizmus gondolati és „ontológiai” eredetét véli felfedezni a felvilágosodás racionalizmusában és a francia forradalom gyakorlatában. Talmon szerint ugyanis a totalitárius demokrácia szemben áll a liberális vagy empirikus demokráciával, s míg előbbi egy „természetes rend” minden egyéb elemet kizáró megvalósítására tör, addig utóbbi a történetiségre, tapasztalatokra, hagyományokra, és mindezek sokszínűségére hagyatkozik. Talmon a forradalmárok számos inherens ellentmondását tette nyilvánvalóvá: ezek közé tartozik az individualizmus és az egy, „objektív”, *a priori* cél közti ellentmondás, valamint a francia forradalom legnagyobb belső feszültsége, a tulajdon problémája. Utóbbi azért fontos, mert a tulajdon megkülönböztet, folytonosságot, *horribile dictu* hagyományt testesít meg, s mint ilyen, nem felel meg az „egyenlőség” kívánalmának, mely szerint minden történeti-szokásbeli eltérést el kell törölni ahhoz, hogy az absztrakt „ember” valósággá váljon.

E belső feszültséget később és egyértelmű tisztasággal a bolsevik diktatúra „oldja fel”.

Talmon politikai messianizmusnak nevezte a szekuláris forradalom eszmeiségét: a forradalom redemptív mozgalom, a megváltás evilági. Ugyanakkor ez a messianisztikus küldetéstudat páratlan „tudományos” magabiztossággal járt együtt, azzal az exkluzív racionalizmussal, amely tudását egyedül érvényesnek és omnipotensnek tartotta, és melynek segítségével a forradalmárok a céljaik eléréséhez szolgáló eszközöket igazolták. Talmon érvelése nem sokban különbözik a szintén emigráns és szintén zsidó gyökerekkel rendelkező Polányi Mihályétól, aki hasonlóképpen a modern forradalmak kettős arculatában (túlfűtött szekuláris erkölcsiség és szkepticizmus szövetsége) vélte felfedezni kora válságának gyökereit, azaz a „morális inverzió” alapját.

A „természetes rendhez” való konformitás kizárt mindenféle érdekellentétet, és vitát. Robespierre „szabadság”-koncepciója, illetve a forradalmárok demokrácia-felfogása ezért ellentétes volt a parlamentarizmus és a viták meglétével, a pluralizmussal. Rousseau nyomán a forradalmárok semmiféle „többszörös” lojalitást nem tűrtek meg (egyház, közösség, család stb.), a lojalitás csakis egy irányt jelölhet ki magának, ez pedig az általános akarat, illetve az állam. A forradalmi nemzet-felfogás monisztikus és egalitárius, a történeti kötelékekből kiszakított individuum kollektívumba való begyömöszölésével elégszik meg csupán. A forradalmi zsarnokok azzal igazolták a más véleményen lévők elnyomását és elhallgattatását, hogy a „szabadságnak nem lehetnek ellenségei”, illetve akik azok, rászolgálnak arra, hogy megsemmisítsék őket. Ezért válhatott olyan nyomós érvvé az ellenforradalmárok és az emigránsok, idegenek elleni hajszában az, hogy ők a szabadság és az emberiség ellenségei. Robespierre, akárcsak a többi, őt követő fanatikus (Hitler, Sztálin), minden sarokban összeesküvőket vélt látni, akiket az „emberiség” érdekében azonnal likvidálni kellett. Talmon bemutatja, hogy a balos-egalitárius humanizmus krédója a legszörnyűbb mészárlás és zsarnokság táptalaja. A tekintély tiszteletét és a vallásos szentet felváltotta a felszabadító erőszak szentsége.

Jacob Talmon

*

Vajon mi tette lehetővé, hogy a modernség pusztító forradalmai (1789, 1917, 1933) végigsöpörjenek a kontinensen? Mi lehetett az oka annak, hogy az emberi élet szentségét hirdető zsidó-keresztény Európa tömeggyilkosságok ünneplésébe kezdett?

Leo Strauss fiatalon és idős korában

Leo Strauss szerint a hiba ott keresendő, hogy a modernség elmosta a határokat jó és rossz között, leszállította a klasszikusok által felállított erkölcsi és politikai mércét, majd a korábbi különbségtételek helyére újakat tett – mint pl. „haladó” és „reakciós”.

A zsarnokságról írt könyvében Strauss amellett érvel, hogy az „értékmentes” modern tudomány (amely a modern filozófia szülötte) és az ugyancsak „értékmentes” modern tömegdemokrácia képtelen volt felismerni a legborzalmasabb zsarnokokat, amikor azok színre léptek. Erkölcsi (és fogalmi) mérce híján ugyanis sem a tudomány, sem az emberek nem voltak képesek azonosítani a „zsarnok” figuráját. A modern „értékmentes” tudomány és a tömegdemokrácia ugyanis a relativizmus mocsarába süllyedt, így nem képes egyik sem elválasztani a jót a rossztól. Ezért is vált lehetővé, hogy behódoljanak a modernségnek és a forradalomnak, hiszen azt nem voltak képesek belátni, ami a klasszikus politikai filozófia mércéi szerint nyilvánvaló lett volna: a modern forradalmár zsarnok. A klasszikus megközelítés szerint ugyanis „jó zsarnokság” nem létezik – a modernek számára igen. Mivel a modernek inkább az egyéni igények korlátlan kielégítését tették meg a politika feladatának, ezért minden rezsim igazolhatóvá vált, amely ezek kielégítését el kívánta látni – ezzel elfeledték a klasszikusok bölcsességét, akik szerint valamiféle közéleti erények, és a törvények uralma a fontos, és hogy a politika feladata ezek fenntartása.

Irving Kristol, a neokonzervatívok „nagypapája” szembeállította egymással a francia és az amerikai forradalmat, természetesen az utóbbi mel-

lett téve le a voksát. Kristol szerint kétségtelenül a francia forradalom volt a „modernebb”, ám ez korántsem jelenti azt, hogy jobb lett volna: épp ellenkezőleg. Hannah Arendt terminológiája segítségével a modern forradalmakat „rebellió”-nak nevezi, míg az amerikait igazi „forradalomnak”, melynek helyességét épp nemmodern és „nem-forradalmi” jellege adja. Kristol szerint ugyanis George Washington semmi szín alatt nem sorolható fel Robespierre, Lenin, Mao vagy Fidel Castro mellett: úriember volt, nem forradalmár. Az amerikai alapító atyák egyetértettek a klasszikusok bölcsességével, melyet Strauss annyira hiányolt a modern tömegtársadalmakból, miszerint az emberi természettel szemben szkeptikusnak kell lenni, a jó rend fenntartása pedig áldozatokat, a törvények odaadó tiszteletét, és erényeket *(republican virtues)* követel meg. Ezért tisztában voltak azzal is, hogy Amerika „születésével” nincsenek örökre „elrendezve” a dolgok, a jó rendet folyamatosan fenn kell tartani. Ez annak is az előfeltétele, hogy az emberek ne

mondjanak le önkormányzásukról, és ne ruházzák azt át a mindenható államra. Ehhez pedig vallásra, hagyományokra, és a stabil közösségek meglétére van szükség. Kristol, Polányihoz hasonlóan úgy gondolta, a szabad társadalom létéhez elengedhetetlen a közös hitek, a bizalom, a közös értékek fenntartása, és ezek tiszteletben tartása.

Jóllehet, az amerikai forradalom „prózai” volt, szemben a saját gyermekeit felfaló franciával – utóbbi joggal nevezhető romantikusnak. De megérte-e a terror, a tömeggyilkosságok sora azt, hogy néhány lánglelkű romantikust megihlessen?

Kristol – Arendt nyomán – azért méltatta az amerikai forradalmat, és vetette el a franciát és a bolsevikot, mert utóbbiak valami lehetetlenre tö-

Irving Kristol

Hannah Arendt

rekedtek: az emberi állapot megváltoztatására. Az azonnali megváltást minden földi rossztól, a szegénységtől, a meglévő társadalmi kötelékektől, stb. Ezért írta azt Talmon, hogy a francia forradalmárok a szabadság alatt valójában „biztonságot” értettek, Arendt értelmezésében ezért ezek a forradalmak (avagy az ő szóhasználatában „lázadások”) inkább „társadalmi” jelenségek, míg az amerikai forradalom „politikai” volt.

Az amerikai forradalom nem törekedett azonnali megváltásra, sem a *conditio humana* megváltoztatására, pusztán a régi jó törvényeket kívánta megerősíteni. Ezért jellemzi az alapító atyákat (legfőképp ritkán olvasott levelezéseik tanúsága szerint) a józanság, szemben a forradalmárok utópiák által kiváltott részegségével (a radikálisok ezért sem érthetik meg igazi valójában, mit is jelentett az amerikai forradalom; Kristol szerint Tom Paine sosem értette Amerikát, ezért megérdemli, hogy ne figyeljenek rá). A francia forradalom „boldogságot” ígért, míg az amerikai a „boldogságra való törekvést” kívánta lehetővé tenni.

*

A XX. századi zsidóság egy jelentős része a forradalommal és a progresszióval szemben a hagyományt, a vallást és a Nyugat zsidó-keresztény örökségét képviselte. Bármilyen mértékben térjenek is el egymástól – a gyakorló katolikussá lett Polányi, az ortodox Talmon, a platonista Strauss, a zsidóságával élete végéig „küzdő” Arendt, a „konvertita konzervatív” Kristol –, annyiban közösek a nézeteik, hogy a modernség és különösen a modern forradalmak eredményeit elvetik (legyen szó akár totalitarizmusról, tömegdemokráciáról vagy jóléti államról). Ellentétben tehát a népszerű mítoszokkal, a zsidóság egyáltalán nem csatlakozott „egyként” a forradalom ügyéhez, sokan (akik közül csak csekély mennyiségű példát tudtunk most megemlíteni) szembefordultak vele. Érdemes Westermann tábornok Vendée-ről adott jelentésére egy pillantást vetnünk, melyben a forradalmi gondolat a maga teljességében megjelenik:

„Vendée nincs többé, polgártársak. Asszonyaival és gyermekeivel együtt a mi szabad kardunktól pusztult el. A parancsok értelmében a lovak patájával tiportattam el gyermekeiket, felkoncoltattam asszonyaikat, így nem szülhetnek többé gonosztevőket. Mindnyájukat kiirtottam. Az utakat tetemek borítják. Mi nem ejtünk foglyokat, a szabadság kenyerével kellene etetnünk őket, az irgalom azonban nem forradalmi dolog.”

A zsidó ellenforradalmárok okkal és joggal látták ebben a mentalitásban a nemzetiszocializmus és a bolsevizmus logikájának eredőjét: a francia forradalom guillotine-jaitól, az első nagy nyugati mészárszéktől nincs messze a gázkamrák és a Gulag rideg valósága.

KENDE JÁNOS

„Zsidó identitásukat felszámolták”

A Tanácsköztársaság és az úgynevezett „zsidó részvétel”

Arra kaptam felkérést a *Szombat* tisztelt szerkesztőjétől, hogy írjak cikket a zsidóság és a Tanácsköztársaság viszonyáról. Amikor csak futólag átnéztem az Interneten szereplő, a kérdéssel kapcsolatos írásokat, nem lehetett kétségem arról, hogy ez a probléma igencsak aktuális. Meglepett viszont, hogy a témakört érintő írásokban mennyi előítélet, tévedés található.

Közismert tény, hogy a Tanácsköztársaság népbiztosainak többsége zsidó származású volt. Pontos arányszámra nem szeretnék hivatkozni, mert ebben a tekintetben a szakma is bizonytalan. Némelyek hajlamosak minden magyarosított nevű kormánytagot zsidónak minősíteni, így például a helyettes külügyi népbiztos Ágoston (Augenstein) Pétert, a jeles jogtörténészt. Ágoston elszászi katolikus családból származott. Felesége az esztergomi prímási nyomda igazgatójának volt a lánya. Háborús naplójának tanulsága szerint hajlamos volt a zsidósággal kapcsolatos előítéletes megnyilatkozásokra. Ismeretes az is, hogy e felfogását nyilvánosan is vállalta. 1916-ban megjelent füzete, „A zsidók útja” adott okot a Huszadik Század nevezetes ankétjára.

Ha feltesszük a kérdést, hogy mi következett a korabeli magyar zsidóság egésze számára abból a tényből, hogy a kormány tagjainak – mint sokan állítják – legalább 60%-a zsidó származású, erre csak azt felelhetjük: ennek semmiféle különös következménye nem volt. A kisajátító intézkedéseket csakúgy, mint a forradalmi törvényszékek ítéleteit nem felekezeti alapon hozták meg. Ilyen jellegű elfogultságot még a jobboldali szerzők sem igen róttak fel a Tanácsköztársaságnak, miként arról sem esik említés, hogy a legendás szolidaritás csoportoknak vagy egyéneknek hozott volna bármilyen könnyítést az intézkedések alól. Teljesen abszurd a ma terjedő, Prohászka Ottokárra, Szabó Dezsőre visszavezethető felfogás, ami az 1919-es 133 napot a zsidó hatalmi törekvések megnyilvánulásának tekinti, s úgy véli: a kommün felelős Trianonért is.

Vizsgáljuk meg először a túlreprezentáltság kérdését. A kiegyezést követő első évtizedekben a szegényebb zsidóság gyermekei számára a társadalmi emelkedés első foka a népiskolai törvényben biztosított oktatás, illetve az elérhető szakképzés megszerzése volt. Ez sokáig csak kisipari keretek közt volt reális. Az atyák nemzedéke talán abban reménykedett, hogy fiaik szerencsés esetben önállósodhatnak, de erre kevés lehetőség mutatkozott a XIX. század nyolcvanas, kilencvenes éveinek Magyarországán. Az utódok nagy többsége bérmunkás lett, majd a szakmai hagyományok szerint felszabadult segédként megfordultak a Monarchia iparosodottabb tartományaiban, illetve Németországban, amit megkönnyített számukra a hazulról hozott német nyelvismeret is. Ott nemcsak szakismeretüket bővítették, de magukkal hozták a szocialista eszméket, a fellendülő munkásmozgalom első sikereinek élményét is. Jórészt ők közvetítették ezt a hatást a bontakozó magyar munkásmozgalom számára, belőlük választódott ki a párt- és szakmozgalom vezetőinek zöme, mivel a magyar értelmiség a XX. század elejéig gyakorlatilag nem volt jelen a hazai szocialista mozgalomban. Ez a generáció szervezte meghatározó politikai erővé a hazai szociáldemokráciát a XX. század elején, majd néhány jeles „lateinerrel” kiegészülve irányító szerepük gyakorlatilag töretlen maradt a századelőtől a forradalmakig. Teljesen érthető, hogy 1919 márciusában a két párt egyesülésekor ez a „hozomány” megnyilvánult a kormány összetételében.

Nem árt tudni egyébként, hogy míg az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a zsidóság az össznépességben nagyjából 5 százalék körül volt, a szűken vett ipari munkásságban viszont meghaladta a 12 százalékot, s a zsidó származású kereskedelmi és közlekedési „segédszemélyzetet” beleszámítva arányuk ennél nagyobb lehetett.

Az 1918 novemberében alakult kommunista párt vezetésében a „felekezeti arányok” hasonlóak voltak, mint a szociáldemokrata pártban, ahol a KMP meghatározó vezetőinek többsége 1914 előtt maga is nevelődött. A szociáldemokrata hagyományok hatása leginkább a Szovjet-Oroszországból hazatérteken látszott. A munkásmozgalomhoz 1917-ben csatlakozott fiatal értelmiségiek viszont idegenkedtek a reformistának tartott MSZDP-től, és a Tanácsköztársaság idején olykor a két párt egyesüléséből született kormány baloldali ellenzékeként léptek fel. Radikális megnyilatkozásaik váltották ki Jászi Oszkár

emlékiratának és más emigrációs írásainak indulatos, a kevéssé tájékozott olvasó számára, aki netán nem tudná a szerző zsidó származását, szinte antiszemitának tűnő hangvételét.

A Tanácsköztársaság vezetői talán azért sem érzékelték az említett túlreprezentáltságból eredő veszélyeket, mert számukra a vallási, felekezeti kötöttségek már rég nem léteztek. Erényi Tibor találó megfogalmazásával: zsidó identitásukat – ha volt – felszámolták. Egyébként is abból a teljesen asszimilálódott neológ közösségből származtak, amely magát nem sajátos kisebbségként, hanem a magyarság részeként tartotta számon, amely egyenjogúnak érezte magát – s ezt törvények is megerősítették – a keresztény egyházakkal. A dualizmus időszakának magyar kormányai korlátozták az időnként jelentkező antiszemita jelenségeket és ösztönözték az asszimilációt. Jól tudták: ennek a folyamatnak meghatározó része volt abban, hogy az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a történelmi Magyarországon az össznépességben meghaladta az 50%-ot a magyarság aránya.

A magyar zsidóság otthon érezte magát hazánkban, s ezt gazdasági, kulturális, közéleti tevékenységével egyaránt kifejezte. Az a fiatal nemzedék, amely a XX. század elején lépett színre, s amely keményen bírálta az egymást váltó kormányok politikájának növekvő demokratikus deficitjét, a történelmi Magyarországot, ha nem is az adott formájában, hanem gazdasági, kulturális és demokratizálva, politikai egységként kívánta látni. Erről az úgynevezett második reformkor polgári radikális és szocialista személyiségeinek írásai egyaránt tanúskodnak. Szó se volt tehát arról, hogy a hatalmi politikával szemben megfogalmazott éles kritikájuk közömbösséget jelentett volna a nemzeti problematika tekintetében.

Természetes, hogy 1918 végén súlyos csapásként élték meg, hogy az óhajtott egység felbomlását. Böhm Vilmos 1919 februárjában a Budapesti Munkástanács ülésén drámai referátumban jellemezte, hogy mi várhat az országra, és benne a munkásságra, ha a központi területeken működő ipar elveszti nyersanyagforrásait. Böhm, Stromfeld Aurél, Tombor Jenő és mások segítségével hadügyminiszteri minőségében 1919 januárjától nagy erőfeszítéseket tett egy, ellenállásra képes új magyar hadsereg szervezésére a felbomlott, kivérzett közös hadsereg helyett, amitől nem lehetett elvárni az ország védelmét.

A szakszervezeti központok még évekig nem vettek tudomást a hatalomváltásról, és fenntartották kapcsolataikat az erdélyi, felvidéki és délvidéki szervezeteikkel. A megszállások elleni tiltakozó akciókat, demonstrációkat, sztrájkokat – bár erről manapság kevés szó esik – a szociáldemokrata párt helyi szervezetei kezdeményezték, s elsőként őket érték a megszállók olykor halálos következményekkel járó retorziói.

Kun Béla beszédet mond 1919-ben

A kommunisták viszonyát az adott eseményekhez jól jellemzi az egynapos pozsonyi kommün története. 1918 végén a cseh légiók megközelítették a várost, s a helyi nemzeti tanács küldöttsége, amelyet dr. Nagy Valér rendőrkapitány vezetett, felkereste a csapatokat irányító olasz tábornokot, hogy tájékozódjék szándékukról. A tábornoki közlés arról szólt, hogy célja a fenyegető kommunista hatalomátvétel megakadályozása, de ha a küldöttség garantálja a rendet a városban, lemond a megszállásról. A delegáció mindezt megígérte, ám amíg tárgyaltak, a helyi szociáldemokrata vezetésű munkástanács, amiben részt vettek a kommunisták is, átvette a hatalmat és felkészült az ellenállásra. Ezt látva, a küldöttség tájékoztatta a cseh csapatok parancsnokságát a megváltozott helyzetről, mire a tábornok kiadta a parancsot a város megszállására és katonai erővel verte le a pozsonyi kommünt.

A kommunisták a térség bonyolult nemzetiségi problémáit távlatilag egy szocialista államszövetség keretében szerették volna megoldani, de az ország erőszakos feldarabolását a világháború győztesei által bátorított ellenforradalmi akciónak minősítették.

1919. március 20-án az Antant hatalmak misszióvezetője, Vix francia alezredes jegyzéket nyújtott át Károlyi Mihály köztársasági elnöknek. A dokumentumból lényegében kiderült: a győztes nagyhatalmak nagyjából megállapodtak Magyarország határairól, és fenyegető szankciók kilátásba helyezésével követelték a magyar féltől a döntés tudomásulvételét. Ebből a tényből nyilvánvaló, hogy a később született trianoni döntésnek nem volt köze a Tanácsköztársaság tevékenységéhez. A Vix-jegyzék nyomán keletkezett hatalmi vákuumban csak a szociáldemokrata párttal egyesült kommunista párt merte vállalni az új háborúval fenyegetett ország irányítását. A nagyhatalmak ultimátumának elutasítása elvileg hadiállapotot jelentett, ami 1919. április közepétől a Tanácsköztársaság bukásáig a román, majd a csehszlovák intervenciós erők elleni valóságos háborúvá vált.

A diktátum elutasítása legalább átmenetileg megnyerte a nemzeti érzésében megsértett középrétegek rokonszenvét. A reformokban érdekelt értelmiség rokonszenve várható volt. A köztisztviselők zöme lojális magatartást tanúsított a változásokkal kapcsolatban, így a 133 nap alatt nem is került sor érdemi tisztogatásokra az államigazgatásban. Az új hatalom készségét az ellenállásra a további területváltozásokkal szemben a tisztikar jelentős része kedvezően fogadta. Érdekes adalék, hogy a Horthy rendszer katonai elitjének jelentős része szolgált a Vörös Hadseregben is.

Nem célunk itt a 133 nap részletes történetével foglalkozni, csak azt szeretnénk leszögezni: érdemleges, s olykor igen sikeres ellenállást az ország

védelmében csak a Vörös Hadsereg folytatott. Igaz, a küzdelem vörös zászló alatt, a nemzetköziség jelszavával ment végbe, de mint Illyés Gyula szép, 1939-ben írt Kun Béla portréjában (Szónok az éjben) olvashatjuk, a román frontra induló katonákat búcsúztató szónok beszédében együtt szerepelt a honvédelem és a reménybeli világforradalom eszméje.

Ezzel szemben a Szegeden szerveződő ellenkormány és nemzeti hadserege a francia megszállók védelmét élvezte, majd a bukás után, gondosan elkerülve a román megszállókkal való érintkezést, katonai erényeit a pacifikált Dunántúl polgári lakosságával szemben gyakorolta. Az eredmény pogromok, politikai gyilkosságok sorozata lett.

Budapesten a lemondott tanácskormány helyét 1919. augusztus elsején a Peidl Gyula vezette kabinet váltotta fel, amely jórészt szakszervezeti vezetőkből, ismert szociáldemokrata politikusokból állt. A fővárost megközelítő román hadsereget az antant hatalmak megállították. Ekkor a konzervatív politikai csoportok küldöttségei keresték fel a román csapatok parancsnokságát, és felkérték őket Budapest megszállására. A közvélemény óhajára hivatkozva, augusztus 4-én bevonultak a román csapatok, majd két nap múlva a „keresztény-nemzeti" erők képviselői román katonai támogatással és egy szakasz rendőr segítségével eltávolították a Peidl-kormányt.

A vereséget követő retorzió egyik célpontja a magyar zsidóság egésze volt, hiszen, mint Prohászka Ottokár nyilatkozta: „a kommunizmust a zsidók csinálták". Ha azonban számításba vesszük, hogy mintegy 60 ezer ember ellen indítottak bírósági eljárást; hogy ezrekre rúgott a pusztán rendőri, közigazgatási döntés alapján internáltak száma; hogy 1919 őszén, Dunántúlon pogromokra és tömeggyilkosságokra került sor, majd ezek utóbb a Duna-Tisza közén és Budapesten megismétlődtek; hogy a forradalmak veresége után tízezrek kényszerültek emigrációba: művészek, tudósok, szakmunkások, 1918 és 1919 jelentősebb részvevői, közkatonái és puszta szimpatizánsai, köztük például a fiatal Márai Sándor; mindezt tehát tekintetbe véve, aligha lehet a 133 nap történéseit a zsidóság vagy annak egy része művének tekinteni.

VÖRÖS BOLDIZSÁR

„a rabbi tehát elmegy Kunfi közoktatásügyi népbiztoshoz"

Zsidó figurák a Magyarországi Tanácsköztársaságról szóló 1919-es viccekben[1]

Az 1919 márciusában létrejövő Magyarországi Tanácsköztársaság idején sok, az új rendszer legkülönfélébb jelenségeit (így például a társadalmi és a gazdasági viszonyokban bekövetkező változásokat vagy a Vörös Hadsereget) kritizálótámadó vicc került forgalomba Budapesten. Április végén egy kortárs ezt írta róluk: „Az a gunyolódó nagy, kamasz Pest március 23-ától, körülbelül április hó 1-ig mintha kissé megdermedt volna. A legőrültebb szomorúságok és katasztrófák napjaiban is a leggroteszkebb, legjobb pesti viccek születtek meg. A diktatura kikiáltása után sokáig csend, tréfátlanság volt, a pesti gaminok nem jelentkeztek. Azután jöttek ismét a pesti viccek. Sok elkerül hozzám is." A szerző fel is jegyzett néhány viccet; ezek közül az egyik azon élcelődött, hogy a Tanácsköztársaság irányítói között nagy számban szerepelnek zsidó származású személyek (1. vicc), ám egy másik éppen a zsidóknak a diktatúrát elutasító viselkedését mutatta be (2.).

(1.) „Miért van Garbai benn a népbiztosok tanácsában?

– Hogy legyen valaki, aki az aktát szombaton is alá tudja irni."

(2.) „A pesti zsidókról mesélik, hogy az órájukat szokták kivenni és nézik, hogy meddig tart még a proletáruralom. Egy ilyen zsidónak mondta valaki, hogy támassza meg a karját, amig az óráját nézi, mert Oroszországban a hitsorsosok már másfél év óta nézik az órát!"

A Tanácsköztársaság életének legkülönfélébb mozzanatait kigúnyolóbíráló vicceknek a diktatúra illetékesei történelmidokumentum-értéket tulajdonítottak: a rendszer irányítói által a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom történetére vonatkozó anyagok gyűjtése és feldolgozása céljából létrehozott Kommunista Proletármúzeum egyik munkatársa gyűjtötte a „szovjetviccek"-et is. A Tanácsköztársaság időszakának e sajátos ábrázolásaiból pedig közvetlenül a rendszer bukása után, 1919 nyarán-őszén több összeállítás is megjelent.[2] S akárcsak a diktatúra illetékesei, a *Borsszem Jankó* augusztus 31-i számának cikkírója is történelmi forrásokként értékelte e vicceket, amikor az azokból készült összeállítás bevezetőjében így fogalmazott: „Kulturhistóriai feladatot teljesit a *Borsszem Jankó*, mikor

ezeket a vicceket összefoglalja egy egységes keretbe és följegyzi Klió számára."

A közreadóik szerint a Tanácsköztársaság idején terjedő; ekkor főleg élőszóban (és minden bizonnyal egymástól kisebb-nagyobb mértékben különböző változatokban) továbbadott viccek általam vizsgált sorozatait csak a diktatúra bukása után jelentették meg nyomtatásban – egy-egy viccnek olykor több variánsát is publikálva. Ezekben az összeállításokban gyakran szerepelnek különféle, a viccek létrehozói által zsidókként ábrázolt figurák: nemcsak a Tanácsköztársaság zsidó származású irányítói, hanem azok a személyek és csoportok is, akik esetében e rövid szövegek arra mutattak rá, hogy mint zsidók helyezkedtek szembe valamiképpen a diktatúrával – a fentiekben idézett (1.) és (2.) vicc jól reprezentálja e csoportokat.

Az új rendszer létrehozóit-irányítóit támadó viccek sorozatában van olyan szöveg, amely a bűnbakkereső, antiszemita felfogás jegyében, egyértelműen kimondva teszi a zsidóság *egészét* (beleértve ebbe, többek között, a bankárt épp úgy, mint a radikális polgárt és a kommunista forradalmárt) felelőssé az 1918-1919-es magyarországi átalakulásokért, a Tanácsköztársaság létrejöttéért és fennmaradásáért (3.). A népbiztosokat gúnyoló számos vicc pedig – bár nem fordul elő bennük a „zsidó" szó – úgy jeleníti meg zsidókként a vezetők egy részét, hogy olyan (viseletbeli, nyelvhasználatbeli, szertartásos) zsidó hagyományok továbbéltetőiként ábrázolja őket, amelyekhez azok valójában nem kapcsolódtak – ezzel az antiszemita jellegű csúsztatással egyfajta „zsidóuralomként" állítva be a Tanácsköztársaságot, például (4.), (5.), (6.).

(3.) „Krausz Simont biztatják a barátai, hogy csinálja meg a harmadik forradalmat. Igy felel nekik:

– Lehetetlent kértek tőlünk zsidóktól. Nem elég, hogy mi csináltuk meg a novemberi forradalmat a polgárságnak. A márciusit a munkásságnak. Most meg azt akarjátok, hogy a harmadik forradalmat ami okvetlen a pogromot fogja hozni, azt is mi zsidók csináljuk meg."

(4.) „ – Tudja, hogy hívják a pajeszt magyarul?

– Hogy?

– Kunkormány."

(5.) „*Őszintén*.

A május elsejei fényes ünnepély alkalmával *Lenin* gratulálni akar Kun Bélának. Felhivja telefonon és a beszélgetést igy kezdik meg:

– Haló. Hier Lenin im Kreml!

– Haló! Hier Kun im Córesz."

(6.) „A kommunista hatalmasságok életkorát gúnyolta a következő vicc.

– Hallotta, hogy tegnap a szovjetházban nagy ünnep volt?

– Miért?

– Egy népbiztos *bátyja* »barmicve« lett. (Barmicve = izraelita ünnep, melyet akkor tartanak, ha a fiúgyermek 13 éves.)"

Az általam vizsgált sorozatok számos viccében viszont az e szövegek létrehozói által *egyértelműen zsidókként ábrázolt személyek* – akik, akárcsak az idézett, az új rendszer irányítóit támadó viccek célpontfigurái, szerepelhettek „zsidó" megnevezéssel és/vagy valamilyen (például nyelvhasználatbeli, szertartásos) zsidó hagyomány továbbéltetőiként – *utasítják el részben vagy egészben a diktatúrát*: akár a hagyományaikhoz való ragaszkodás hangsúlyozásával (7.), (8.), akár a Tanácsköztársaság félreérthetetlen megvetésével (9.), (10.).

(7.) „*A husvéti ünnepek* közelednek, a rabbi tehát elmegy Kunfi közoktatásügyi népbiztoshoz, hogy a szesztilalom dacára bort utaljon ki a szertartáshoz. Heves vita támad köztük, miközben a rabbi az ősi tradiciókra hivatkozik és váltig hajtogatja, hogy bor nélkül nem lehet a husvétot megtartani.

– Hol áll az irva, – kérdi a népbiztos – hogy a szertartáshoz feltétlenül bor kell?

– A *thórában*! vágja ki önérzetesen a rabbi.

– De nincs a *diktathórában* – replikázik Kunfi."[3]

A Borsszem Jankó címlapja, 1917

Seiffensteiner Salamon adomái, 1920

(8.) „Egy vidéki városban két jámbor zsidó azon tanakodott, vajjon zsidó vallású-e Pogány József, a nagyszájú népbiztos. Nem tudták eldönteni a vitát, hát elmentek a rabbihoz. Rövid gondolkodás után ezt a szentenciát mondta ki a tudós férfiu:

– A népbiztosok közt nincs se zsidó, se keresztény, mert az mind – pogány."

(9.) „A pesti zsidó azt mondta németül a kormányra: Es wird sich nicht halten (Nem fog tartani), ami zsargonkiejtéssel igy hangzott:

– Vacah niht halten.

És elnevezték a zsidók a bolsevikikormányt »vacahnix«-kormánynak."

(10.) „Vicc a Dob-utcából, esetleg a Szabadság-térről:

Magyarországon 1849-től 1867-ig *Bach*-korszak volt, azután jött a *rebach*-korszak, a mostani pedig egy *nebach*-korszak.

(A többség kedvéért: rebach = haszon, nebach = szánalmas.)"

A vizsgált szövegek esetében van példa arra is, hogy egy, a népbiztosokat támadó, a „magyar" és a „zsidó" ellentétes voltát hangsúlyozó, antiszemita vicc (11.) variánsa nemcsak a diktatúra irányítóit, hanem a Budapest-ellenes–antiszemita gondolkodásmódot is kigúnyolta, az abban szereplő, zsidóként megjelenített személy pedig átmenetileg az előítéletek motiválta tévedés áldozatává vált (12.).

(11.) „*Ismertető jelek.*

A dömsödi országuton egy hatalmas túra autó robog végig. Az ut keresztezésénél megáll az autó és egy fiatalember ugrik ki a kocsiból. Az országut szélén, a gyaloguton éppen egy dömsödi magyar lépeget szemközt. A fiatalember megszólitja:

– Mondja csak, barátom, melyik ut vezet itt Budapest felé?

– Ez la, tekintetes népbiztos ur! – feleli a magyar, pipáját szája bal szögletéből a jobb szögletbe vágva.

A fiatalember meghökkenve néz a gazdára.

– Hát ismer maga engem?

– Nem én!

– Hát akkor honnan tudja, hogy népbiztos vagyok?

A magyar erre mán kiveszi szájából a pipát. Egy célirányos köpést engedve ki nagy hegyesen szájából, tempósan igy felel:

– Hát kérem, a tekintetös ur automobilon utazik, fiatal is, taknyos is, zsidó is, hát csak népbiztos lehet!"[4]

(12.) „Feljön a jó vidéki szovjet-kiküldött és megáll a körúton. Ott nézdegél egy kicsit, aztán megszólit egy arra sietö fiatalembert:

– Merre van kérem, népbiztos elvtárs, a szovjetház?

A fiatalember megmagyarázza, aztán megkérdezi:

– De miért mondja nekem, hogy népbiztos? Nem vagyok én népbiztos.

– Megkövetem alássan, – mondja az öreg vidéki – gondoltam, hogy pestinek is tetszik lenni, fiatalnak is tetszik lenni, zsidónak is tetszik lenni, taknyosnak is tetszik lenni – hát úgy véltem, hogy népbiztosnak is tetszik lenni."

Ez a néhány példa jól érzékelteti, hogy a vizsgált viccek többféle módon is kapcsolódhattak egymáshoz: amint a fentiekben alkalmazott csoportosításból látszik, lehettek egy-egy nagyobb problémakör ábrázolói, de előfordulhatott, hogy több vicc gúnyolta-támadta ugyanazokat a jelenségeket: így a népbiztosok egy részének zsidó származását és életkorát a (6.) és a (11.) szöveg, a (12.) vicc pedig ezeken *is* humorizált. A (11.) és a (12.) vicc kapcsolata pedig azt mutatja, hogy a szövegvariánsok olykor nem pontosan ugyanazok ellen a célpontok ellen is irányultak.

A Tanácsköztársaság 133 napja után megjelentetett vicc-sorozatok egyes darabjai azonban nemcsak egymáshoz kapcsolódtak többféleképpen, hanem a még a diktatúra idején kiadott élclapokban közzétett szövegekhez is. Így például egy ténylegesen megtörtént esetként ábrázolt, a *Vágóhíd* 1919. június 3-i számában publikált beszélgetés (13.) csattanós befejezése ugyanazon év őszén, ráadásul immár más műfajban: viccként jelent meg (10.).

(13.) „*A három korszak.*

Munkatársunkat elfogta egy nemrég még meglehetősen szituált uriember, aki most fájdalomtól megtört szivvel siratja a millióit.

Zsidó vicc illusztrációja, 1919

És igy szólt:

– Tudja-e, hogy Magyarországon eddig hány korszak volt?

– Nem.

– Negyvennyolc után volt a Bach-korszak. Tisza István alatt aztán a Rebach-korszak és végül a diktatura óta számomra a Nebach-korszak."

A különböző típusú humoros alkotások igen összetett, az eddigiekben bemutatottaknál lényegesen bonyolultabb kapcsolatrendszere figyelhető meg a következő sorozatnál. Molnár Jenőnek *A 133 napos rémuralom* című, 1919-es emlékirata szerint a diktatúra napjaiban keletkezett a rendszer rövid ideig tartó fennállásába vetett reményt kifejező „vacach nicht halten" mondás, amelyet az író egy vicc jellegű párbeszédbe foglalva is megörökített a könyvében (14.). Ezzel a párbeszéddel rokon a *Borsszem Jankó* 1919. augusztus 31-i számában olvasható rövid szöveg (9.). Szintén 1919 nyarának végén, őszének elején látott napvilágot nyomtatásban két, a közreadóik szerint valóban megtörtént eseteket bemutató, így nem is kifejezetten a viccek, hanem inkább az anekdoták közé sorolható történet arról, hogy az immár széles körben ismert mondás miként jelent meg, magyar fordításban, a diktatúra időszakának humoros színpadi előadásaiban (15.), (16.). Molnár Jenő ugyanakkor arról is írt emlékiratában, hogy a diktatúra egyik híve a „rendszerellenes" kijelentéssel kapcsolatban megfogalmazta annak ellentétét: „vacahhaltan": vagyis, hogy a Tanácsköztársaság tartós lesz (17.). Egy, a diktatúra összeomlása után megjelentetett viccsorozatban pedig szerepel egy olyan – közreadójának az esetet hitelesítő bevezetése miatt nem is kifejezetten a vicc, hanem inkább az anekdota kategóriájába illeszthető – szöveg, amelyik, bár tartalmazza a „Vacak nicht halten" kijelentést, befejezésében, a csattanónál az ezt tagadó „Vacak halten"-t használja fel (18.).

(E szövegek kapcsolatairól lásd a mellékelt ábrát.)

(14.) „Azt kérdezi tehát az egyik zsidó a másiktól:

– Hallod-e? Micsoda kormány ez?

– Ez? Ez egy *V. N. H.*-kormány.

– Mi az, hogy V. N. H.?

– Az annyit tesz, hogy *v*acach *n*icht *h*alten."

(15.) „Egyik este, amikor [a színpadi előadásban Rott Sándor] partnerének Steinhardtnak a szerep szerint akasztást kellett volna mimelnie, [Rott] a következő szavakkal adta át a kötelet:

– Gyenge dolog ez, nem fogja tartani magát. (Vacach nichts halten.)

Ezért a viccért a *diktatura letartóztatta* Rottot, a kiváló komikust".[5]

(16.) „Május másodikán este a fővárosban hire terjedt, hogy a románok támadnak és a vörös hadsereg már a támadás puszta hirére is szétszaladt a szélrózsa minden irányába.

Este zsufolásig tele van a Kristálymulató. Felgördül a függöny és kijön a kedvenc komikus. Két hatalmas szárnynyal van felszerelve és repülni akar. Egy darabig próbálgatja a repülést, majd a bal vállán levő szárnyra mutatva, fejcsóválva igy szól:

– *Hiába minden erőlködés, ez nem tartja magát.*

A közönség rögtön megérti természetesen, hogy ez a szellemes megjegyzés nem a szárnyakra, hanem a tanácsrendszerre vonatkozik, és hatalmas tapsorkánnal jutalmazta az ügyes komikust."

(17.) „Annyira felbőszítette ez a háromszavas jövendölés a szovjet hőseit, hogy egy munkásgyülésen egészen komoly visszhangja támadt. Egy vasmunkás […] dühösen kifakadt:

– Itt Pesten azt mondják a proletárdiktaturáról, hogy *vacahnihhalten*. […] Hát én azt mondom, tisztelt elvtársaim, hogy igenis *vacahhalten*."

(18.) „Ez még a kommunizmus elején történt, mikor a »Vacak nicht halten« szállóige mindennapi köszöntése volt a székesfőváros polgárainak. Két zsidó találkozik a Király kávéház előtt. A kézfogásokból, az ajkuk mozgásából is látható volt, hogy mit mondanak. De talán még el se kezdték, megáll egy autó, kiszáll belőle egy idegen, a vállukra üt és mosolyogva mondja:

– Vacak halten!

Rémülten tekintenek rá és megismerik Kun Bélát."

Kun Béla

A közreadóik szerint a Tanácsköztársaság idején terjedő, ám csak a rendszer bukása után kiadott, a diktatúra emlékét sajátos módon megőrző-továbbörökítő viccek sorozataiban tehát több ízben is szerepeltek az egyes szövegek létrehozói által zsidókként ábrázolt különböző figurák: egyrészt a rendszer zsidó származású irányítói, másrészt olyan zsidó személyek, akik valamiképpen szembehelyezkedtek az új hatalommal. E szövegek többféleképpen kapcsolódtak egymáshoz és más típusú humoros alkotásokhoz is. A népbiztosokat gúnyoló-támadó viccekben az antiszemitizmus számos megnyilvánulási formája is tetten érhető: így a zsidóság egészének az 1918-1919-es magyarországi átalakulások felelősévé, bűnbakjává tevése; az az eljárás, hogy a népbiztosok egy részét olyan zsidó hagyományok továbbéltetőiként ábrázolták, amelyekhez azok valójában nem kapcsolódtak, így egyfajta „zsidóuralomként" jelenítve meg a diktatúrát, vagy a „zsidó"–„magyar" ellentét hangsúlyozása. A (12.) vicc pedig jól mutatja, hogy az antiszemitizmus nemcsak a Tanácsköztársaság-ellenességhez, hanem a Budapest-ellenességhez is kapcsolódhatott. Az általam vizsgált viccekbe ugyanakkor a zsidó hagyományok, szokások, a nyelvhasználat számos eleme is beépült, egy részük pedig 1919-ben már nem is számított közismertnek – jól jelzi ezt, hogy a (6.) és a (10.) vicc esetében a közreadó szükségesnek tartotta e szövegek magyarázatokkal való ellátását, az utóbbi vicc esetében, megfogalmazása szerint, már „A többség kedvéért".

Jegyzetek

1 E szöveg korábbi változata előadásként elhangzott a Büchler Sándor Baráti Társaság és a Judaica Alapítvány által rendezett Tér, Emlékezet és Mentalitás. Új irányok a zsidó történetírásban c. konferencián, 2006. máj. 22-én.

2 Aiglon: Viccekben él a szovjet! Bp. [1919.]; Burzsujhumor a diktatura alatt. Kiad. Biró Imre Boldizsár. Bp. 1919., továbbá a Borsszem Jankó 1919/28–35. és a Szinházi Élet 1919/33–34. számaiban. Azok a szövegek, amelyeknek forrását külön nem jelölöm, ezekben az összeállításokban találhatóak.

3 Adalék a vicc teljesebb megértéséhez, hogy a rabbival beszélő Kunfi Zsigmond zsidó származású volt: kettejük vitájában így benne rejlik a zsidó hagyományok megtartásának és megtagadásának ellentéte is.

4 A „zsidó" és a „magyar" figurájával kapcsolatos sztereotípiák vizsgálatához is szolgáltathat adalékokat ez a vicc: a szövegben a „zsidó" alakjával összefüggésben a „robog", „ugrik ki" szavak szerepelnek, amelyek, általában, a „gyorsaság"-ra, „mozgékonyság"-ra utalnak, a három ízben is „magyar"-ként megnevezett figurával kapcsolatban pedig a „lépeget", „tempósan" kifejezések, amelyek, általában, a „nyugodtság"-ra, „megfontoltság"-ra utalnak.

5 Szinházi Élet 1919/29–30. sz. 17.

Helyesbítés

Az erdélyi zsidóságról szóló decemberi mellékletünkben Földes László színész képaláírással Földes László kritikus, esztéta, egyetemi tanár képe jelent meg, aki a '70-es években hunyt el. A Parászka Boróka cikkében szereplő fotó nem a szerzőt ábrázolja.

LEON WIESELTIER

Nyelv, identitás és az amerikai zsidóság botránya

III.

Persze távol álljon tőlem, hogy alábecsüljem a fordítás hasznosságát és fontosságát, mely szintén a zsidók egyik legfőbb intellektuális tevékenysége évszázadok óta. Sokan vannak közülünk, akik tanulmányoztuk Maimonidész művét, a *Tévelygők útmutatóját* azon az arab-zsidó nyelven, melyen írta. Mi, Samuel ibn Tibbon héber fordításából tanulunk. A fordítás mindig is csodálatraméltó realizmussal reprezentálta a száműzetésben élő zsidók aktuális kulturális helyzetét. Bármilyen nagy legyen is a zsidók restanciája a nyelveket illetően, könyveik sosem maradtak teljesen ismeretlenek előttük. Természetesen jobb, legalább részben hozzáférni, mint egyáltalán nem.

Sőt, végtére is, mi amerikai zsidók vagyunk, hiszünk a szabadságban, és készek vagyunk megfizetni az árát. Az az elvárás, hogy egy zsidó beszélje a zsidók nyelvét, nem egyenlő azzal, hogy csak azt beszélje, és természetesen még kevésbé azzal, hogy csupán egyféle nézetet fejezzen ki, kizárólag egy fajta módon. Egy amerikai zsidó írónak egyaránt szabadságában áll zsidó vagy nem zsidó nyelven írni. Legyen nő vagy férfi, írhat bármit, amit akar, és bármilyen nyelven, amin akar. Az én kérdésem az amerikai zsidókhoz nem is az, hogy milyen nyelven tudsz írni, hanem, hogy milyen nyelven olvasol?

Tagadhatatlan, hogy a zsidó tárgyú kompetencia sajnálatosan gyatra helyzete nagyon is aktuális probléma. Számos módja van annak, hogy lemérjük

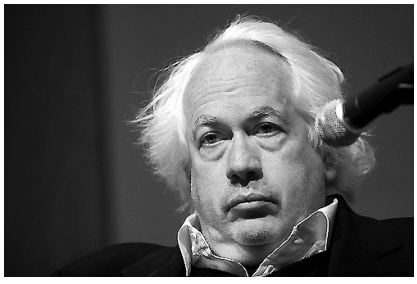

ezt a hanyatlást: 1965-ben, a jeruzsálemi Héber Egyetem elindította a Héber Paleográfiai programot, mely arra hívatott, hogy feljegyezze a ránk maradt héber kéziratok kodikológiai adatait. E nagy horderejű, heroikus vállalkozás nagyon meglepő eredményt produkált. Malachi Bet-Arje szavaival élve; „Szisztematikusan összegyűjtöttük és elemeztünk majd minden fennmaradt héber kéziratot a kolofonokkal együtt (A kolofon olyan bejegyzés, mely az irat szerzőjét vagy készítőjét azonosítja) összesen kb. 4000-et. Vizsgálatunk kimutatta, hogy a kéziratoknak legalább a fele személyes használatra készült, melyet csak tulajdonosa használt (…). E személyes használatra, nem professzionális módon készült másolatoknak rendkívül magas arányából levonhatunk bizonyos következtetéseket a zsidó műveltség és oktatás minőségére nézve.” Bet-Arje megállapítása a zsidó történelem hosszú korszakára vonatkozik; a középkori és korai modern századokra. Vitathatatlannak látszik, hogy a zsidó műveltség bonyolult történetében volt egy roppant meredek, nagyságrendi hanyatlás a zsidók nyelvi képességét illetően, egy hanyatlás, hogy ne mondjam szabadesés. Enyhén szólva nem vagyunk többé saját írnokaink. Olyan közösség vagyunk, melynek könyvei és kincsei – könyveink a mi kincseink – majdnem mind hozzáférhetők lefordítva. Elfelejtettük volna, hogy minden fordítás szükségszerűen egyben változtatás is? Minden fordításnál valami elvész a szövegből és hozzáadódik, és számomra nehéz elképzelni, hogy többet nyerünk, mint amennyit veszítünk.

A modern korban persze történtek kísérletek arra, hogy jóvátegyük e súlyos hiányosságokat. De úgy látom, a gyógyír, mellyel orvosolni akartuk őket, igen csekély eredménnyel kecsegtetett. Sőt csak azt érte el, hogy még fájóbban érezzük a veszteséget.

Maimonidész

Moses Mendelssohn az 1770-es évek végén és a 1780-as évek elején készítette el nagyszabású, nevezetes munkáját a Pentateuchus német fordítását. Ismertté vált, a Biurhoz hasonlóan, különösen exegetikai részei miatt. Gyógyír volt ez a korabeli átlagos zsidó ember számára, akiket ő úgy nevezett „a mindennapi ember". Művének ismertetőjében Mendelssohn így ír: „Mi, Isten választott népe, akik szétszóratásban élünk Nagy-Németországban, kisebbségben vagyunk és mások nyelvének hatása alatt állunk, nyelvtudásunk »lehanyatlott« és »nincs feltámadás«. (Az idézetek Jeremiás siralmaiból, és Jeremiás könyvéből származnak). Elfelejtettük a szent nyelvet; fordulatainak eleganciája, metaforái kicsúsznak a kezünk közül, költészetének bája rejtve marad szemünk előtt." Mendelssohn saját szavaival: „le kell fordítani a Tórát német nyelvre, ahogyan ma beszélünk egymás között", ahogy a filozófus Herdernek írott leveléből kiderül, nem csupán saját gyermekeinek okulására.

Mikor Mendelssohn fordítása megjelent, Közép-Európa neves rabbijai sorra, élesen elítélték, a német kultúrának való behódolásnak minősítették, és defetizmussal vádolták. Számunkra, amerikai zsidók számára ez nagyon lényeges. Mendelssohn forradalmi jelentőségű fordítása tulajdonképpen nem is németül készült, hanem azon a nyelven, amit ma jiddisnek nevezünk. E nagy dessaui gondolkodó lefordította a Tórát németre, de héber betűkkel. A műnek az volt a célja, hogy pótolja a hézagos zsidó műveltséget, de a zsidó műveltségnek már eleve egy olyan fokát feltételezte, melyet mi, amerikai zsidók már egyáltalán nem birtokolunk. Vajon egy kortárs fordító Amerikában lefordítaná-e a Tórát angolra úgy, ahogyan Mendelssohn németre, miközben tudja, hogy a szent nyelvet már régen elfelejtettük, egy ilyen fordítás tehát teljesen haszontalan volna a zsidók számára, akiknek készítené? Egyszerűen nem tudnák elolvasni. Az írástudatlanság nem más, mint a vakság egy fajtája, és az amerikai zsidók túlnyomó része vak. E vakság széles körű elterjedtségét – és tegyük hozzá, hogy gyógyulásunk egyedül a mi kezünkben van, melyet helyre tudnánk hozni, ha akarnánk –, jól illusztrálja a következő anekdota. Néhány évvel ezelőtt Haiti száműzött elnöke, Jean Bertrand Aristide körbeutazta az Egyesült Államokat, hogy szimpatizánsokat toborozzon ügyének. New Yorkba is ellátogatott, hogy részt vehessen a legnagyobb zsidó szervezetek konferenciáján s találkozhasson vezetőikkel. Aristide történetesen folyékonyan beszélt héberül, tudniillik fiatal korában elvégzett egy kurzust a jeruzsálemi egyetemen. Teljesen természetesnek tűnt számára, hogy mikor találkozik a zsidó közösség össze-

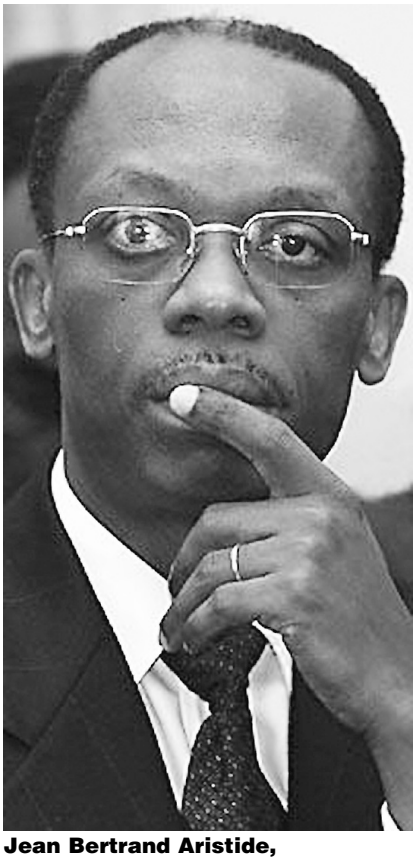

Jean Bertrand Aristide, Haiti száműzött elnöke

gyűlt képviselőivel, saját nyelvükön szólítsa meg őket, melyről legalábbis ő úgy gondolta, hogy az, de azt legalábbis biztosra vette, hogy az általuk beszélt nyelvek egyike. Szóval héberül kezdett beszélni vezetőinkhez. Egy pár perc után a *negidim* szégyenlősen megkérte előkelő, nem zsidó vendégét, hogyha volna szíves, tegye meg észrevételeit inkább angolul, mert nem érti, amit mond.

Aztán itt van egy másik történet. 1986-ban tartottak egy konferenciát a Berkeleyn, zsidó és izraeli írók részvételével. Anton Sammas, egy palesztinai születésű, Izraelben nevelkedett író – aki olyan szépen írt héberül, hogy Izraelben mindenki a csodájára járt – felszólalásában amellett érvelt, hogy a hébernek le kellene vetkőznie zsidó jellegzetességeit, és így az izraeliek, és a palesztinok demokratikus államának semleges nyelve lehetne. Természetesen őrült ötlet volt, több okból is: a nyelv és a kultúra kapcsolatának teljes félreértésén alapszik, ugyanakkor egy őszintén demokratikus szellemiséget sugall. Sammas beszéde után egy prominens amerikai zsidó író szólalt fel, akinek a nevét most nem említem, mert nem akarok árulkodni. Sammas javaslata egyenesen gyalázat, mennydörögte a hölgy. Hogy merészel ilyet még akár gondolni is, hogy a hébert meg kéne tisztítani a judaizmustól. A héber – ahogy egyébként helyesen megállapította –, a zsidó szellemiség legfőbb alappillére. Majd leült. Ezután Haim Be'er, író szólalt föl, hogy megvédje Sammast egyik-másik vádtól, melyekkel a beképzelt, ingerült amerikai letromfolta. De mivel Be'er gyengén beszél angolul, hozzászólását héberül tette. Ekkor az a bizonyos önhitt és felháborodott amerikai zsidó a fülhallgatójáért nyúlt, hogy ékes angol nyelven meghallgathassa, mit mond a héberül szóló.

És ismét egy anekdota. 1993-ban látott napvilágot Philip Roth Shylock-hadművelet című regénye. A könyv elején van egy folyó héber írással ír epigráfia; *va ' jivater Jaakov levado v' je' avek is imo ad a lot hasachar"*. „És Jákób egyedül maradt és tusakodott vele egy ember hajnalhasadtáig".1 Ennek az epigráfnak később fontos szerepe lesz a történetben, mikor a Philip Roth nevű szereplőt, aki talán maga az író, bezárják egy osztályterembe, ahol e a szavakat pillantja meg a táblán. A szöveg a következő gondolatokat ébreszti benne; „Egyetlen idegen nyelv sem lehet ennél idegenebb. Az egyetlen, amire a héberből emlékszem, a pontozás. Ezen kívül semmire (…). Mintha nem is lettek volna szavai. Nekem ez már kínai. Az a sok száz óra, melyet a betűk írásával töl-

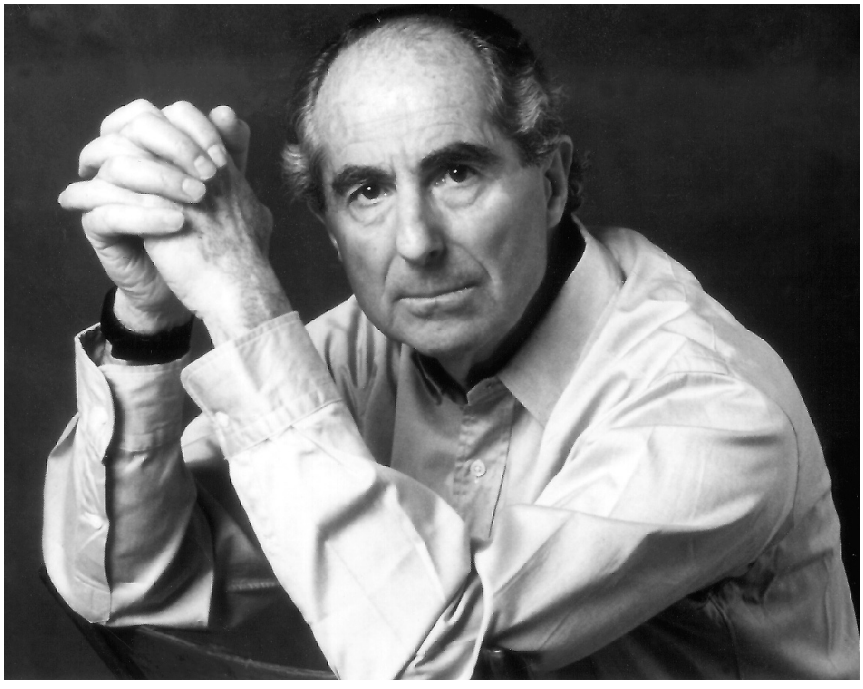

Philip Roth

töttem, nyomtalanul eltűnt, mintha csak álom lett volna, gyötrő tudatalattim vágyakozása, hogy mindez ismét megvilágosodjék előttem."

Roth vallomása kitűnően illusztrálja az amerikai zsidók önelégültségét és identitás-zavarát. Az amerikai zsidók nagy többségét a héber puszta látványa is tökéletesen kielégíti. A nem értés homálya egyáltalán nem zavarja őket. Roth monológja pontosan erről a különös üresség feletti gyötrődésről szól, mely azonban úgy tűnik, semmilyen hiányérzetet nem okoz benne. Ez az író, akinek regényei néha már túlságosan okosak, intellektuálisak, ebben az esetben azonosul azzal az általános butasággal, amivel az amerikaiak viszonyulnak ehhez a kérdéshez. Ahogy az amerikai zsidóknál általában, az ignorancia itt sem akadályozza az önhittséget. Éppen ellenkezőleg; az önhittség okozza azt, melyet kegyetlenség és törzsi kifejezésmód mögé rejt. A saját hagyományával szembeni teljes ignorancia nem hogy szégyenkezésre, hanem érzelgősködésre indítja az írót.

Mikor először olvastam Roth gondolatát, egy a XII. századi elején élt, spanyol filozófus, Bahya ibn Pakuda szavait idézte emlékezetembe: „A Törvényt szavak és mondatok alkotják, és az emberek tíz csoportra oszthatók aszerint, hogy hogyan értelmezik. Az első, a legalsó csoportba azok tartoznak, akik el tudják olvasni a szövegeket és a Szentírás történeteit, de megelégszenek irodalmi rétegük megértésével, nem érdekli őket mélyebb jelentése, a szavak pontos magyarázata, és a nyelv használata. Ezek az emberek olyanok, mint a könyvet cipelő szamarak." A Bahya által leírt zsidó ignorancia legalsó foka, még mindig egy sokkal magasabb színvonalat képvisel, mint amilyen fokon az amerikai zsidóság áll.

Kultúránk veszélyben forog, mert elfelejtettünk valamit, ami még Jeruzsálemnél is fontosabb. Elfelejtettük betűinket és szavainkat. Tele vagyunk mondanivalóval, mégis némák vagyunk.

Az amerikai zsidók valóban szamarak, akik könyveket cipelnek. Miközben hangosan hirdetik identitásukat, (Modena szavaival élve) elvétve hallunk tőlünk egy-egy töredékes héber szót. Erre nincs mentség. Ez a közösség hihetetlen felelőtlenségét reprezentálja. Nemcsak háborúban, de békeidőben is, minden generációval egyre több és több vész el. Az emberi szellem műveinek mindig csupán parányi része éli túl az idő ellen folyó háborút; de az, ami itt, Amerikában vész el a zsidó kultúrából, példa nélkül áll történelmünkben. Az írástudatlanság, a felejtés bűnrészesévé tesz minket.

Azt mondom, bűnrészessé, mert mi mindenekfölött az erő emberei vagyunk, már-már ördögi erő lakozik bennünk. Nem ismerünk határt sem akaratunkban, sem ambícióinkban. Számunkra a passzivitás ismeretlen fogalom. Szüntelenül építünk; Amerikában mi vagyunk a mintaképei annak, hogy mire képes az ember, ha szabad és semmi sem béklyózza erejét. A kötelességteljesítés géniuszai vagyunk, viszont van egy kötelezettség, melyet makacsul visszautasítunk. Kultúránk veszélyben forog, mert elfelejtettünk valamit, ami még Jeruzsálemnél is fontosabb. Elfelejtettük betűinket és szavainkat. Tele vagyunk mondanivalóval, mégis némák vagyunk. Büszkeség, önhittség, lelkesedés, szentimentalizmus nem vezethet tudáshoz. Ha az amerikai zsidóság nem fedezi fel újra, nem telítődik újra nyelvünk szépségével, ha nem teljesítjük kötelezettségünket, ha nem akadályozzuk meg, hogy végképp elvesszen, ha nem is magunkért, legalább gyermekeink érdekében, ha továbbra is ezzel az abszurd tehetetlenséggel állunk tradíciónk előtt, mérsékelt sikert remélhetünk, nem csupán az irodalomban, de az életben is.

Konkoly Ágnes fordítása

Vitaindító a Samuel Bronfman Alapítvány *Judaizmus mint civilizáció: tartozni valahova a többes azonosságtudatok korában* címmel, Park City-ben rendezett szimpóziumán, 2008 júniusában. A szerző amerikai esszéíró, kritikus, a *The New Republic* szerkesztője.

2 Genezis 32: 24., (szerk. Dr. J. H. Hertz).

„Hans-Henning Paetzke a *keleti blokk mitológiájának* abból a tárházából merít, amelyben az egyes ember történetének számtalan történetéből áll össze maga *a* történelem. (…) a főszereplő Leo Kleinschmidtet kísérő szereplők (akik – tekintve az elbeszélő megkísértéseinek túlnyomórészt erotikus természetét – többnyire nők) párhuzamos életrajzán keresztül vázolja föl Nyugat-Németország, a magyarországi, az NDK-beli és lengyelországi *valóságosan létező szocializmus* kései szakaszának freskóját – áldozatok és tettesek, fanatikusok és cinikusok, hatalomra törekvők és disszidensek együtt játsszák el a rendszer végjátékát. A rendszerét, amelynek erkölcsi eróziója jóval korábban vált láthatóvá és érezhetővé, mint gazdasági széthullása. E próza mozaiktechnikája, a különböző idő- és cselekménysíkok állandóan változó perspektívája olyan világot hoz létre, amelynek hétköznapjai fölött különös végzet lebeg. A diktatúra összeomlása Paetzke főhősében, Leo Kleinschmidtben a felszabadulás euforikus pillanatát követően nyomban azt a kérdést veti fel, hogyan tovább. Talán ez a szerző önmagához intézett kérdése is, nevezetesen hogy milyen további fordulatot vesz sokrétegű, önéletrajzi elemekkel átszőtt története." – írja **Dalos György** Hans Henning Paetzke író-műfordító trilógiájáról, melyből részletet közlünk.

HANS-HENNING PAETZKE

Csalóka képek

Kísértők és megkísértettek

1989 októberében a megosztott Európában politikai változások készülődnek. Leo Kleinschmidt barátaihoz indul feleségével, Gizellával a frissiben hozomra vett, hiányzó önérzetét pótló, túlságosan hivalkodó autóján, hogy hatalmas lakásban baloldali egyetemista szokásaikat dédelgetve összeverődjön az egykori RAF-szimpatizánsokból, lengyel Solidarnosc-aktivistákból álló vidám társaság. Leo Kleinschmidt voltaképpen nem is illik közéjük, mert éppoly kevéssé nem baloldali, mint amennyire nem jobboldali. Ő az, aki mindig is volt: útkereső, aki minden politikai táborban felfedez valami elfogadhatót, de nem kötelezi el magát semmiféle ideológia mellett. Amióta néhány rokonérzelművel megalapította a Kelet-Európa Egyesületet, amelynek a hangzatos, a blokk létrejöttére emlékeztető Palais Jalta nevet adták, a nyugatnémet nagyváros baloldala közéjük tartozónak tekinti. Vagy legalábbis megtűri.

Zavarja az áradozás a kommunizmusról, a földi paradicsomról, mégis leginkább ezekkel a kótyagosokkal érez közösséget, akik nemrégiben fogtak neki, hogy megszabaduljanak ide-

ológiai bilincseiktől, elhessentsék a tekintetüket elhomályosító ködfoszlányokat és végre beismerjék, hogy elméletük és a gyakorlat között szinte áthidalhatatlan szakadék tátong. Velük, akik – mint a legtöbb kelet-európai – csak álmodoznak az emberarcú szocializmusról.

Sok álmodozó találkozik ezen az estén. Vágyaik kiindulópontja azonos. Mindannyian radikális társadalmi és személyes változásokról ábrándoznak. Jelen van a lengyel titkosrendőrség által hússzor, harmincszor, vagy akár ötvenszer is letartóztatott, sok évet rács mögött töltő híres-hírhedt dadogó, akivel állítólag életében csak egyszer fordult elő, hogy nem dadogott, mégpedig a Solidarnosc-mozgalom tetőpontján, amikor a boldogság mámorában egyetemistáknak tartott előadást, ő semmire sem vágyik jobban, mint a nyitott társadalomra, a szocialista népboldogítás megszüntetésére. És a Rote Armee Fraktion tizenöt év börtön után szabadlábra helyezett terroristája, a fürge, kis nőszemély, aki a tetthelyről menekülő RAF-osok sofőrjeként híresült el, ő most, mivel e késői órán a nagypolgári lakásban inkább aludna, a zajos tánczenére panaszkodik. A nyugállományba vonult terrorista idegei gyengék. Félóránként gyors léptekkel besurran a táncszalonba, vadul gesztikulál és hevesen villogó szemmel rimánkodva csendet kér a mulatóktól. Az egykori tettes saját kikészült idegrendszerének áldozata.

Az estélyen talán hetven ember volt, de Leo Kleinschmidt szinte senkire sem emlékszik. Ez Teresán múlhat. Leo Kleinschmidt családját laza szálak fűzik ahhoz a városhoz, ahonnan Teresa is való. Nincs emléke, hogy mikor és hogyan történt, de egyszer csak földbe gyökerezett lábbal egy-

más előtt álltak, tekintetükkel majd felfalták egymást. Valami elkerülhetetlen, végzetes volt a levegőben. A közmondásos derült égből villámcsapás. Leo Kleinschmidt érzi, hogy gyökeres változás előtt áll, hogy eddigi élete szét fog esni. A tökéletes szerelmet akarja, az önmagáért vett szerelmet, az örökkévalóságot ígérő pillanatot. Mostani egzisztenciája egy részét a be nem teljesült ígéretnek, Gizellának köszönheti. A család, a csapongó lénye és közös fiuk, Bence halála éket vert közéjük. A szakadék nőttön nő, míg minden véget ér, foszlik, mint a halott csontján az oszlásnak induló hús.

1968. december 31. Leo Kleinschmidt húsz órája mondott búcsút nem szeretett kelet-német hazájának, megérkezett Budapestre, a Kelet Párizsába. Az NDK-s határőrök és a vámosok is kifejezetten udvariasak. Egy NDK-s nem a szokásos betétlappal a személyigazolványában, hanem kék útlevéllel, s benne kivándorlási vízum? Az ember sohasem tudhatja, kivel van dolga. Talán egy jövendő mesterkémmel? Ajánlatos az óvatosság. Egy rossz szó és a mesterkém panaszt tesz a központban. Annak pedig végzetes következményei lehetnek.

Szilveszter Budapesten: ezrek özönlenek karöltve a körúton, a tömeg papírszalagot és konfettit szór, papírtrombitát fúj, vidám lárma tölti be az utcát. Minden más, mint Leo Kleinschmidt régi hazájában. Nincs petárda, durrogás, amitől már gyerekkora óta pánikba esik. Nem akar háborúsdit játszani, ellenkezőleg, fél az ilyesmitől. A Lipcsében megélt háborús éjszakák bombabecsapódásai beleivódtak csecsemő-hallójárataiba, belevésődtek, és ha hasonló hanghullámok érik, felelevenedik a dübörgésük. Itt semmi sem emlékezteti a kelet-német szilveszterek hangulatára, a pirotechnikai eszközök, a sörös palackok és pezsgős dugók durranásaira, az üvöltésre és okádásra, sőt, féktelen fiatalok sötét mellékutcákban önfeledten kiabált náci jelszavaira, SA-díszlépéseire, akik ha jókedvüket bizonyítani akarták, kezüket Hitler-es köszöntésre lendítették.

Budapesten az újév köszöntésekor vadidegen emberek is összeölelkeznek, puszit nyomnak egymásnak. Leo Kleinschmidt eltökéli, hogy német hazáját a magyarra cseréli. Még nem tudja, hogy a haza nem váltogatható,

Modern zsidó költők VIII.

RUTH FAINLIGHT

Lilit

Lilit, Ádám első társa
Feltételezte egyenjogúságát
Ezért elátkoztatott.

Isten ugyanabból a földből
Teremtette őt, mint Ádámot.
Lilit helytállt, ámulva
A különbség ötletén.

Ádám és Isten zavarban,
Megalázva. Igaza volt –
Egy időben teremtettek
Isten tükörképének
Két felére.

A nő elvárásai
Jogosak lettek volna.
De Ádámnak meg kellett értenie Istent.
A teremtménynek most már szolgálnia kell,
Kelletlenül és vonakodva, mint ő.
Isten bátorította.

Őrizni titkait, Isten
Elaltatta Ádámot.
Amikor felébredt,
Éva várta, tartozéka.

Szemét lesütve, pénisze
Volt az első, mit a nő a felfedezett.
A kígyó emlékeztette rá.

Az oldalában zsibongó fájdalom,
Honnan a borda vétetett
(Aminek emlékére
A katona kardját döfte),
Sebezhetővé tette Ádámot.

Lilit szégyene így hozott
Jót és rosszat. Ő lesz
A kívülálló a rettegett, az idegen,
Éhes és veszélyes.
Dühe veszélyezteti
A férfi magjait, Éva gyümölcseit.

Jó asszonyok amulettet viselnek
Ellene, hogy megóvják magukat.
Lilit féltékeny.

mint az ing, a haza nyelv is és emlék, mindaz, amit megélt, megtapasztalt, elszenvedett, nem tudja, hogy a hazát nem lehet lerázni, mint a kellemetlen gondolatot, hogy a gyermekkorod hazája örökre a hazád marad, bármit is tett veled, a haza legföljebb kitágítható, egy másikkal kiegészíthető, hogy aztán valami homogén újjá olvadjon össze.

Gizella és Leo Kleinschmidt esküvőjén csak a két tanú és a tolmácsnő volt jelen. Az egyházi esküvőt ünnepelték meg fél évvel később, amelyre külön érkezik Leo Kleinschmidt családja Kelet-Németországból. A tolmácsnő összetéveszti a *nászt* és a *gyászt*, és a násznépet *kedves gyásznépnek* szólítja, mintha az újdonsült pár életébe belelátta volna a tizenkét évvel későbbi tragédiát.

Magdolna, a tolmácsnő, bankárcsalád sarja. A háború és a mostohaapa megfosztja vagyonától és az alig tizennyolcéves lány hozzámegy a huszonöt évvel idősebb csellista Ernsthez, aki zenei kudarcát egyensúlyzavarral leplezi. Leo Kleinschmidt a véletlenül kezébe került fénykép alapján ráérez, hogy a vonósnégyesben valamilyen gyógyszálló pódiumán álló fehér szmokingos Ernst nemzetközi zenészkarriere egy világot látott kávéházi muzsikusé lehetett.

Ernst elbeszélésében zenészi pályafutása éppoly ködös marad, mint a nemzetközi porondon elért üzleti sikerei, amellyel szerinte tetemes vagyonhoz jutott. A mesés gazdagság alapját a több millió csak papíron létező, majd újra eladott seprű képezte. Annyi követhető csak nyomon, hogy Ernst élt Nagy-Britanniában, Franciaországban, Görögországban, Törökországban és Szerbiában, mert ezen országok nyelvét oly jól beszéli, hogy fordít a Belügyminisztériumnak, ami persze nem feltétlenül vág össze az ismerősök és barátok körében kikiáltott reakciós politikai nézeteivel. Az 1956-os forradalom napjaiban ostorral felfegyverkezve indult a kommunista zsarnokok kisajátította házához, hogy a beköltözött fejest és családját kóbor ebként verje ki. Szerencséjére – vélekedik – az utolsó pillanatban, vagyis nem sokkal mielőtt a forradalmi zűrzavarnak a baráti szovjet tankok durva véget vetettek, a jóakarói rávették, hogy forduljon vissza. Ha nem, éppúgy akasztófára kerül, mint szegény Nagy Imre.

Magától értetődő, hogy Ernst majd-

Isten nyelve

Az angyaloknak nincs memóriája,
Isten nyelvének nincsen nyelvtana.
Folyamatosan beszél,
Minden szó neve
Variációja, a világ nevek
Hálózata, minden mássalhangzó
Egy új jelentést hirdet;
Az elfogadhatatlan
Szintúgy, mint az igaz, túl
Az idő fogságán. Így az angyalok
Elfelejtenek minden ellentmondást,
Elfogadják az összes kijelentést
Mint kommentárt.
Céljuk eltűnődni
Isten munkája felett, és hallgatni,
Ama napig, míg
Kiejti a nevet: Messiás.

Függőleges

Ki jelölte ki helyem?
Emberöltőkig tart
Olyan igaz hívőt nemzeni,
Századokig megteremteni
Valakit, ki ösztönösen tudja,
Hogy az egyetlen lehetséges mozgás
Csak le, vagy fel. Nekem
A föld felszínén nincs helyem:
A vízszintes csak látszat,
Mikor számomra csupán
A függőleges használható. De
A nyelv elenged,
A beszéden át menekülök,
Melynek nincsenek dimenziói,
Nem követel lakóhelyet,
Vagy hűséget s mely megszabadít
Bárki meghatározásától:
Zsidó. Nő. Költő.

A zuhanás

Ha egyszer zuhanni kezdesz, zuhansz mindörökre.
Ha egyszer elindulsz, sehol nincs megállás.
Bárhol volt otthonod, elhagyván
Nem lelsz másikat. Mint egy meteor,
Sebességgel növekvő fényesség
Zuhan az űrön át, nem kell áthatolnia
Egyik bolygó pályáján sem, nem lelsz
Nyughelyet, sem utazásod végét,
míg fel nem használtál mindent, felemésztve
Bármit, ami táplál, behúzva
Zuhanásod kavargó örvényébe:
Reményed legmesszebbik, sötét ösvényére.

Szántó T. Gábor fordításai

Ruth Fainlight 1931-ben született New Yorkban, és tizenöt éves kora óta Angliában él. Hosszabb időt töltött Franciaországban és Spanyolországban is, fordított is e nyelvekből. Verseken kívül színdarabokat, novellákat, operalibrettókat ír.

nem anyanyelvi szinten beszél németül. Nagyszülei Németországból települtek be és nem beszélték a magyart. Ernst szíve magyarul és németül egyaránt ver. A zsidókat pedig mélyen megveti. Emberfelfogásában csak az arabok, a cigányok és a négerek szorulnak még hitványabb helyre. Gyakran sajnálkozik, hogy a barna osztrák szobafestőnek – akiből a történetírás németet csinált – kevés ideje maradt, hogy megoldja a cigánykérdést és legalább Európát cigánymentes övezetté tegye.

Amikor Izrael 1967-ben mindössze hat nap alatt megsemmisítő vereséget mér az arabokra, némi elismerést nem tud visszafojtani, habár szerinte a német hadviselés művészetének ismerete nélkül a zsidóknak ez sohasem sikerült volna. Lelkesedése a zsidók hatnapos háborújának huszárcsínyéért a sikeres villámháború iránti lelkesedéséből fakad, amely német bálványának nem sikerült a szláv hordák felett.

Ernst atyai jóbarát, szívesen beszélget a fiatal Leo Kleinschmidttel. Igaz ugyan, hogy hangulata időnként, mint a hirtelen támadt vihar, átcsap az ellentétébe. A beszélgetés inkább monológ, amelyhez Leo Kleinschmidt helyeslően bólogathat. Jaj neki, ha szakadár megjegyzésekkel megzavarja az intellektuális összhangot! Ilyenkor még az is megeshet, hogy Ernst ököllel úgy odavág az asztalra, hogy a kávéscsészék rémületükben a levegőbe szökkennek, hogy aztán a konyhapadló kövén zúzódjanak darabokra. Másszóval Ernst kedveli a feltétel nélküli harmóniát.

Magdolna, a tolmácsnő, Ernst felesége, a polifon elfoglaltság rabszolgája. A kutatóintézeti nyolcórás munkája után esténként műszaki szövegeket fordít németről magyarra vagy ha kell ellenkező irányba. Szájában a soha ki nem alvó cigaretta, gyerekkel az ölében, a tévében talán egy krimi megy, veri a fordítást a régi Erika-írógépbe. Zokszó nélkül, ajkán szibillai mosollyal viseli kolerikus férje dühkitöréseit. Csak egyszer mondják fel idegei a szolgálatot, amikor tudomására jut, hogy az Amerikában élő féltestvére a rábízott, a Ciprusra, Görögországba és Törökországba tervezett utazásra szánt több ezer dollárt elsikkasztotta.

Házassága Ernsttel, három közös lányuk ellenére, csúfos ráfázás, de működik, mert Ernst megtalálta báránykáját, aki panasz nélkül tűr el mindent. Míg a halál el nem választ! Ez lett Magdolna életének jelszava. Amikor 1975-ben, alig ötven évesen rákos lesz, Ernst megindító gyöngédséggel ápolja. A szobát, ahol meghal, a temetés után lezárja. Már senki sem léphet be oda. Ott lebeg felesége lelke, melyet zavarni nem szabad.

A makkegészséges Ernst senyvedésnek indul. Báránykája nélkül már semmi értelme az életének. Németmagyar fanatizmusa elillan, általános emberi értékekre metsződik vissza. Csak az egyéni szenvedés számít, annak pedig semmi köze a nemzeti és faji őrülethez, csak a gyarló emberi léthez.

Gizella két külön világban él, a gyónásnak és a rendszeres szentmiséknek elkötelezte családéban, meg Leo Kleinschmidt világában, aki aggasztó gyorsasággal távolodik egykori konvertita önmagától. Leo Kleinschmidt nem tud hinni. A kereszténységet éppolyan ideológiának tartja, mint a marxizmust, hatalmi eszköznek. Fordító akar lenni. Ez a munka, bár közvetlenül nem találkozott vele, már tizenegyéves kora óta lenyűgözi, akkor hallott a rádióban erről egy adást. A Saale parti Halléban, ha elhaladt a Reileck közeli ház mellett, mindig fülébe mászott az írógépkattogás. Orosz műfordító, állították. A fantáziája nekilódult. Dosztojevszkij, Lev Tolsztoj, Turgenyev, Goncsarov, Gogol, Csehov és Gorkij jelenik meg az ablaknál és barátságos mosollyal az ajkán odaint az arra járónak. Vagy Alekszej Tolsztoj, aki világnézeti ütközésük ellenére könyveivel Leo Kleinschmidt magánzárkájának szívesen látott vendége, akár Albert Schweitzer, a hasznos idióta.

Már a besúgó latintanár is edzi a későbbi fordítói pályára. Mutius csak egy leckével van előbb a tanítványainál, és nem ismer pardont. Ha a vékonyka tankönyv szójegyzéke szabadabb fordítást látszólag nem enged, akkor ragaszkodik a szorosabb értelmezéshez. Nem ismer fő- és mellékjelentést, csak értelmüktől megfosztott szavakat, melyek a fejében összefüggéstelenül kavarognak. Engedelmes a proletariátust képviselő párt előírásainak, kiszimatolja a szocializmus ellenségeit, és vagy visszavezeti az egyetlen helyes útra, vagy megsemmisíti őket, de a szocialista emberképet nem mulasztja el közvetíteni diákjainak.

A lipcsei katolikus kiadó szerkesztőnője, tanársegédje volt annak a híres filozófusnak, aki marxista meggyőződésű, mégis reménykedik, hogy a túlvilágon elhunyt feleségével találkozik, akinek nem egészen a közreműködése nélkül, még a Német Demokratikus Köztársaság ellen elkövetett árulása előtt, a tanszékéről becsületétől megfosztva elbocsátották, mert nem volt hajlandó belépni pártba vagy tömegszervezetbe. Ő bízta meg Leo Kleinschmidtet, hogy fordítson németre egy magyar regényt: a *Damaszkuszi ut*at, a jeruzsálemi templomőrség tisztjének történetét, az állambiztonsági szolgáét, akiből az áruló Jézus rabbit üldöző Damaszkuszba vezető úton Paulus lesz. A regény központi filozófiai kérdése, hogy önként átveheti-e az üldözött szerepét az üldöző, ha felismeri, hogy az igazságot üldözi.

Az egyben cenzúrát is gyakorló kelet-berlini Szerzői Jogvédő Iroda, nem látja át, hogy a könyv trójai faló, és alkalmas a szocialista irodalomról alkotott elképzelést megrengetni. 1970-ben, amikor a templomokban öreg mamuskáknak a felforgató áruból már tízezer példányt eladtak, a rend őreinek tudomására jut, hogy keblükön kígyót melengetnek. Eső után köpönyeg. Kerülő utakon közlik Leo Kleinschmidt-tel, hogy fordítóként a jövőben a kelet-német könyvpiacon semmi keresnivalója.

Még göröngyös út áll előtte, míg megérdemli a kitüntetést, hogy fordítónak nevezhesse magát. Nikolaus Molnár, a regény szerzője, Leo Kleinschmidtre bízza a fordítást. Vak bizalomból. Németül éppoly kevéssé tud, mint Leo Kleinschmidt magyarul.

Gizella sebbel-lobbal elkészíti a nyersfordítást. Leo Kleinschmidt olykor nyomozói szimattal hámozza ki a mondatok jelentését. Mégis elengedhetetlen segítség, mert e mankó nélkül képtelen lett volna németre átültetni.

Sőt, talán nem is szeret bele a magyar nyelvbe.

A szerelem gyakran csap át gyűlöletbe. A Capuleteknél és Montagueknál a családok közötti gyűlölet szítja a két fiatal szerelmét, végzetesen. Bár Leo Kleinschmidt viszonya a magyar nyelvhez végzetesnek nem nevezhető, de kezdetben a kétségbeesés és a majdnem gyűlölet sem idegen tőle. A nyersfordítás előtte fekszik az asztalon. De minden szónak utánanéz a szótárban, valóban minden egyes szónak. A ragozott formák gyakran nem visszakövetkeztethetőek, ezért az alapalakokat sem találja a szótárban. Mit lehet tenni, ha a kilencbetűs igéből csak az első betű marad meg? Szenvedni. Leo Kleinschmidt időnként annyira elkeseredik, hogy mint Luther a wartburgi várban, majdnem a falhoz vágja a tintásüveget. A tizenötórás munkanap gyümölcse sokszor egyetlen mondat. A belső feszültség szinte elviselhetetlen.

Tízhónapnyi pokoli kín után, amikor gyakran vélte látni a bibliafordító ördögét a falon, utószót fogalmaz. A fürdőkádból diktálja Gizellának. Két órával később a Lipcse felé tartó vonaton ül, hogy személyesen adja le a kéziratot, első műfordítását. A feszültség feloldódik, a gyűlölet, a mazochista mámor eufóriába, szerelembe csap át.

A kínok idővel kevésbé vészesek, de teljesen sosem múlnak el. Több mint harmincezer oldal, ötvennégymillió betű, mégis oldalról oldalra, szóról szóra ugyanaz a félelem a kudarctól, a kudarc vádjától, mindig az idegen nyelvű irodalom alázatos szolgálatában. A fordító dominája az idegennyelvű mű. Benne szunnyad Eurüdiké, akit Orpheusz a Hádeszból kiragad, de visszapillantania nem szabad, mert különben a halál martaléka lesz. Az alvilágba lemerészkedő Orpheusz hasonlata a fordító kevélységeként értelmezhető, ami alsóbbrendű, szolgáló szerepének nem felel meg. Művész mivoltát titkolnia kell, mert ez az attribútum csak a szerzőt illeti, aki féltékenyen őrzi monopolhelyzetét. A zeneszerző kiszolgáltatottabb az előadóművésznek. A hang ránehezedik a némaságra és elrabolja a komponálótól a sikert.

Kinda Gabriella fordítása

HORVÁTH ÁGNES

Uri Asaf költő, festő és szellemi családfája

Uri Asaf januári, Tátra utcai kiállításán[1] egy ízig-vérig festőt, és ízig-vérig zsidó festőt ismerhettünk meg. Nála a zsidóság nem csupán annyit jelent, hogy képeinek olykor zsidó tárgya van, a zsidósága mélyebben gyökerezik. Egy ritka, mert úgy elkötelezetten zsidó, hogy kifelé nyitott szellemiségből, s egy specifikus magyar és kelet-európai szellemi közösségből származik. Mindezzel a kiállításán is szembesülünk.

Ahogy belépünk a nem túl tágas terembe, szemben az ún. vegyes technikával készült rajzok vonzzák a tekintetet és szabják meg a látogatás menetirányát. Nehéz volt elszakadni ezektől a tablószerűen kiállított, viszonylag kisméretű képektől, amelyek tömörek, a színek és formák használatának tekintetében szűkszavúak. Epigrammának is nevezhetnénk, mert mindegyiknek van egy középponti témája. Ilyen pl. a *Lovarda*, amely a ló és lovas alig-alig megrajzolt, mégis szuggesztív alakjával szoros kapcsolatukat, és e kapcsolat belső lényegét jeleníti meg. De éppen, mert alig-alig van a látvány nyelvén leginkább a szónak megfelelő rajzolat – a rajzolat funkcióját a színnel odavarázsolt kontúr tölti be –, a haikura emlékeztet. A képek levegőszerűek, mint a haiku, és a művész úgy *rebegi el*, ahogy egy haiku hangzik. Vagy, ahogy a *Festőversek*-ből találomra kiválasztott *behívó és eukaliptusz*:

A tarka fakéreg és patikaszagú levelek áldásos leheletétől
Torkomban feloldódik a gombóc
Vagy lejjebb száll […]

Majd jönnek a sűrűbb matériájú, föld- és vízszerűbb „nagy" olajképek. Föld, ég, víz. Nagyon kevés tűz, vagy fény. Föltűnő, hogy a *Szülőföld* (föld) és a *Vonuló felhők* (ég = levegő + víz) színeikben különböznek, matériájukban alig-alig, ám ez az alig-alig a döntő: az első masszív-mozdulatlan, a második gomolygó. Ez a leheletszerűség, ez a rebegés, ez a haiku-jelleg adja Uri Asaf és alkotóközössége, a Jerusalmix festészetének egyik megkülönböztető jegyét: az egy pontba sűrítést, az egy mondanivalóra való koncentrálást: A lehető legkevesebb eszközzel a lehető legtöbbet, vagy inkább: a lehető legnagyobbat kimondani tudni. A *Szülőföld*ről onnan tudható, hogy az, aminek a festő nevezi, hogy a bal alsó sarokban ott világlik, izzik egy parányi emberalak vörös, csaknem kontúrtalan foltja. Ez a tűz, ami az emberi lélek magja, izzítja át az egyszerre otthonos és kietlen földet, teszi szülőfölddé.

A vízszintesen vagy függőlegesen tagolt képek között *Az oltár füstje* az áldozatot az áldozati oltárral jelzi csupán. Az áldozat tárgyként nincs jelen. Az áldozat mint ige azonban a felszálló füst, a függőleges. És Azt, akinek áldozunk, nem látjuk, ám a füst felszálló iránya – akár a centrál perspektívában – odavezeti a szemet: irányt ad, ahogyan más képeken a kar. A *Noé bárkája* vízszin-

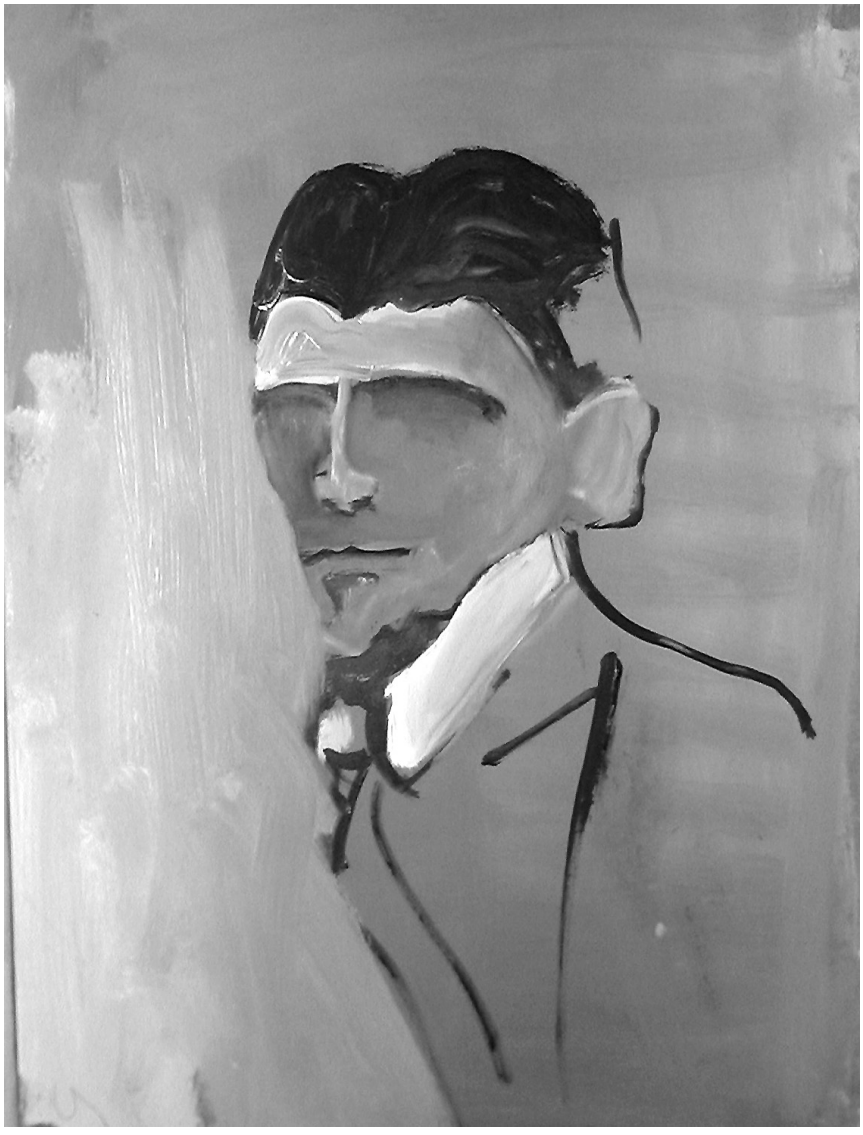

Josef K.

tese is irányt mutat, mintha Kandinszkij „előre és felfele törő mozgás” szavának engedelmeskedne.

Már-már körbejárva a termet, odaérünk a két portréhoz – Uri Asaf szellemi magatartását és hovatartozását tekintve – a két főműhöz. Most vesszük észre, hogy ezek a képek, a Tarján Hédi emlékére készült *Hédi a kertben*, az *Anatol* (Anatolij Baszin) felügyelik, vigyázzák a többit, amelyek ily módon az ő oltalmuk alatt állnak.[2]

Ennek az oltalomnak saját és fontos története van. Az Urheber, Erdély Miklós, a cserkészeknek „Miki”, a költő, az építész, a performer, a „bába”, a művészetpedagógus egy, mármár bibliai családfa kezdete/őse abban az értelemben, ahogyan ő élte és gondolta az emberiséget: családnak.

Miklós [a 70-es évek elején – HÁ] az étteremben kijelentette, hogy az emberiség voltaképpen egy nagy családot képez. […] Természetesen lehet találgatni, hogy mit akart mondani. Hogy mindnyájan összetartozunk, egymásra vagyunk utalva? Hogy az osztálynál, fajnál, csoportnál jóval egyszerűbb kategóriákban kell gondolkodnunk, ha azokról a kapcsokról akarunk beszélni, amelyek a másikkal összekötnek? Hogy ezen a földön közvetlen viszonyba vagyunk olyanokkal, akiknek a társaságát voltaképpen nem volt módunkban választani? A magam részéről utólag arra gondolok, hogy mindenképpen olyan körülmények között szerette volna látni kortársait, ahol azok személyükben szólíthatóak meg. A család látszott erre a legmegfelelőbbnek.[3]

Ilyen, „személyükben megszólítható” embereket hozott össze a sorsuk, a keretet pedig a MADISZ, illetve a többnyire zsidó fiatalokból verbuválódott Vörösmarty cserkészcsapat adta. Itt ismerkedett meg Erdély Miklós Szenes Zsuzsa majdani textilművésszel, aki elhozta Tarján Hédit, és itt volt Hajdu András, a ma Izraelben élő zeneszerző (az Uri Asaf életében majdan döntő szerepet játszó embereket említem csupán). Megszólíthatóságról és a megszólítás formájáról Hajdu András így ír:

Mikit elsősorban a dolgokban rejlő lehetőségek érdekelték a legszenvedélyesebben: a megformálatlan gondolatok, és főleg a még kibontakozatlan emberek. Az „anyaga” barátságunk első korszakában nem művészeti anyag, hanem mi magunk voltunk, akiket szüntelenül és minden lehetséges eszközzel formált. […] velünk együtt saját magát is formálta. Ezt az együttes formálást egy tűzhányó kitöréseihez hasonlítanám, amelynek lávájából keletkeztek a szigetek, amelyet most saját magunknak nevezünk.[4]

Az Erdély fémjelezte „család” lényege a *mozgalom*, a család is mint mozgalom él: a két Erdély fiú, Gyuri és Dani is aktívan részt vesz abban a Fafejnek (**Fa**ntázia**fej**lesztési gyakorlatoknak), később Indigónak (**In**ter**di**szciplináris **Go**ndolkodásnak) nevezett művészetpedagógiai csoportban, amely felett apjuk, Erdély Miklós bábáskodott – a szó szókratészi értelmében.[5] A kohéziós, vagyis az össze- és megtartó erő olyan nagy, hogy a „szellemi javakból” mindenki szükséglete szerint vehette-veheti ki a részét.

A ve*heti*, vagy ve*hette* ki a részét a szellemi szükségletre vonatkozik. A kérdezés kötelező. Hajdú András talán erre gondolt, amikor Tarján Hédinek ezt mondja Erdélyről szólva: „Nem hagy mögötted falat, ahol a hátadat megvethetnéd.”[6] A nyugvópont ajándék, kegyelem, az állandó kérdezés nyugtalansága az a „tövis és bogácskóró”, amelyet a föld a bűnbeesett embernek terem, az a „veríték”, amely a szellemi kenyér ára.

Erdély szeme előtt tehát olyan, intenzív személyes kapcsolatokból szövődő közösség lebegett, amelynek tagjai állandó „teremtő nyugtalanságban” élnek, folytonos küzdelmet foly-

tatva a minél teljesebb szellemi szabadságért. Érdemes megemlíteni – mert legalábbis közvetett kisugárzása biztosan hatott Erdélyre is –, hogy már az a harmincas években élesen antibolsevik és antifasiszta oppozícióból kikristályosodó szellemi mozgalom is ilyen volt, amelynek magva Szabó Lajos és Tábor Béla (és a háború után rövid ideig Hamvas Béla), s amely generációk során át máig is hat.[7]

De így hat máig Erdély nyugtalansága – Jeruzsálemben is. 1979-es jeruzsálemi útjáról Tarján Hédi ezt írja:

Párizsból jött, tíz napig volt ott. Rémes volt az egész egyébként, azzal kezdte: nem azért jöttem, hogy titeket meglátogassalak, hanem hogy átadjatok megfelelő kezekbe. Semmi nem tetszett neki, nem találta valami fénykép negatívját, meleg volt, és Jerikó, ami gyönyörű hely, miért sivatag, és miért nincs ott ember. Csak kávéházat keresett folyton.[8]

Hajdu András pedig így idézi fel ugyanezt a látogatást: „Hogy akarjátok, hogy ide a Messiás eljöjjön, ha még egy rendes eszpresszótok sincs?"[9]

A szélső pontoknak a nyugtalan, mégis rendet ígérő és idéző spirállá csavarása az Izraelben letelepedett „családtagok" által létrehozott Jerusalmix magatartásának is egyik alapvonása lesz. Ők hozzák létre majd azt az „eszpresszót", ahová bármikor beléphet az, aki – legyen az Illés próféta, a Messiás előhírnöke, vagy bárki más – mindig kérdést akar hallani. Létrejön Jeruzsálemben a szándékosan vulgáris nevet választó művészeti közösség, a Jerusalmix. Vulgáris, mivel egy Izraelben közkedvelt zöldsalátás húsétel neve, de utalás a csoport tarkaságára is: ki orosz, ki román, ki magyar, ki pedig, mint éppen Uri Asaf, magyar és izraeli. Két meghatározó személyisége Tarján Hédi és a Leningrádból érkezett Anatolij Baszin, aki 50 héber szóval boldogul Jeruzsálemben. A csoport hetente együtt dolgozik. A közös munka Tarján Hédi számára Erdély Miklóson keresztül is egy természetes közösségi és alkotói létforma, amelyet többek között a trecentóban működött és számára meghatározó Cimabue közvetít. Baszin Leningrádból zsidó művészi alkotóközösségi tudattal érkezik, és tőle magától tudjuk, hogy két mestere a „könyvfestő" Feofan Grek és tanítványa, Rubljov volt:

Lovak

Oroszországból úgy érkeztem Jeruzsálembe, hogy bennem élt Feofan öröksége. Azután megismerkedtem Tarján Hédivel, aki pedig a görög Cimabuéról mesélt nekem. E két hagyatékkal köveztük ki az utunkat. Feofan Grektől és Rubljovtól azt tanultam, hogyan lehet a festészetben megteremteni a színeket létrehozó „felületi feszültséget".

A csoport egyik meghatározó tagja, alapítója, Anatolij Baszin így fogalmazza meg a közös célkitűzést: „a külső tárgyi világ és a művész belvilága között fekvő sík, a felületi feszültség létrehozása".[10] A „felületi feszültség" kifejezést […] a festők más és más módon értelmezik. Ychaï „ég és föld", Tarján az „érzelmek és a külső vagy belső „jelenés" találkozásaként értelmezi.

Az arc két világ találkozásának kitüntetett helye. Itt feszül egymásnak, vagy békél meg egymással a lélek és a test. Igazi küzdőtér, és mindig újra és újra olvasásra váró felület. Uri Asaf festménye, a *Hédi a kertben* ezt példázza. Ritka az ilyen, valósághű portré a Jerusalmix festőinél.

Az orrvonal aljáig – a Jerusalmix fent említett célkitűzésének ismeretében – hagyományos, felismerhető, ám az iskola saját mércéjének megfelelő

Anatol

Hédi a zöldben

portrét látunk: a jellegzetesen „hédis” hajviselettel, a rendetlenül hordott, ám nélkülözhetetlen szemüveggel. És ekkor, a szájkörnyékhez érve, felkapjuk a fejünket. A festő miért „ragasztja le” Hédi száját? Nem akarja többé hallani? Ha egyszer meghalt, maradjon is csöndben? Mindenesetre ezt közvetíti a képnek ez a része, amíg el nem olvassuk Asaf „Jeruzsálem eleste” c. búcsú-versét:

Mielőtt a kórterembe beléptem, Gina figyelmeztetett, hogy a Hédinek szakálla nőtt. Ritkás, ősz sertét láttam az állán. Minden fegyvert bevetett, nem akarta, hogy az életből kivezető úton bárki feltartóztassa. Tudta, hogy a képzeleten túl is vannak erős szárnyak. Az orvosok csak a visszavezető útra gondoltak, mégis volt köztük valaki (a lélekgyógyász Lvov), aki Hédi ágya fölé szürkés Fra Angelico szárnyakat akasztott és segített neki jól be/mért sebességgel ereszkedni. A tulipánok az ágy mellett alig figyeltek, a földi bőségből haszontalanság lett. Hédi megszégyenítő bátorsággal haldoklott, közben a szabadban nárciszok virágoztak.[11]

Tehát Hédinek szakálla nőtt, Hédi meg fog halni! A költő-festő sikolyát Hédinek a halállal méltósággal vívott harca némítja el. Ezt a rendületlenséget tükrözi a testtartás és az irányt mutató kéz.

Hédi itt mint nőpróféta jelenik meg. Nőietlen nőiségében, „felvigyázó” prófétaként. Ám a karja él. A szó-színekkel jelzett, kirajzolt karja, keze él és színesen mutat. Folytatásra hív, azt mutatja: arra menjetek. A függőleges testtartást a vízszintes kar metszi át: így rajzolódik ki egy csonka kereszt révén a „lelki alkat”.

Anatol a másik idol. Őrá is érvényes az, amit Tarján Hédivel kapcsolatban mondtam, hogy nem szóval, vagyis képi nyelven, nem rajzolattal fejez ki, hanem színnel és formával – a vászonra vetítve az emberi alak belső lényegét. Ahogy Uri Asaf képén Baszin ülő alakja nem a gyarló embert, hanem az embernek a kisugárzását mutatja. A fejnél és a kéznél – Tarjánnál is a fej és a kéz a két meghatározó, nem is testrész, hanem forma – fényes, aranyló ragyogás. Az, amit nekem, amit nekünk ez az ültében gyarló ember jelent. Elhiszem, hogy ilyen. Hogy ő az, aki „a külső tárgyi világ és a művész belvilága között fekvő sík, a felületi feszültség létrehozásán” dolgozik.

Most, amikor Uri Asafról írok, magam is fel-felhorkanok, hogy miért jön mindig elő Tarján Hédi, vagy Baszin. (Erdély és Hajdu más, őróluk szándékosan, a háttér bemutatása végett beszéltem.) Azután megértettem, *hogy hiszen ez a lényeg*. Bárki „fellapozza” a Jerusalmix honlapját, megdöbbenten látja, hogy a 11 művész mintha ugyanazt látná, hiszen ugyanazt festi. Megejtő a tematika és a színvilág, a színkezelés hasonlósága: ülő vagy fekvő akt, szék, a kéz, a kar fontossága, az arc elmosódottsága egyfelől, másfelől ugyanazok a színfoltok, ugyanazok a kontúrtalan kontúrok. És mégis. A képek alaposabb ismerete után nyilvánvalóak lesznek a különbségek is.

Akár a királyi palota, amelyben csak egy trónterem van, ám oda sok kapun át lehet belépni.

Jegyzetek

1 Az írás Uri Asaf 2009. január 7-22 között a Klubgalériában rendezett kiállítás kapcsán íródott. Uri Asafról kitűnően lehet tájékozódni az alábbi helyen: http://artportal.hu/lexikon/muveszek/asaf_uri

2 Tarján Hédiről bővebben lásd http://www.rogerychai.com/jerusalmix/tarjansite/index.html, „Balkon” 2008/6, „Múlt és Jövő” 2007/4.

3 *Ajtony Árpád*, Az emberiség és a család – Jegyzet Erdély Miklósról, in Balkon, 1998/10.

4 *Hajdu András*, Erdély Miklós – Levelek Jeruzsálembe – Hajdu András margójegyzeteivel, in Múlt és Jövő, 2008/2-3, 119.

5 *Kreativitási gyakorlatok, Fafej, Indigó*, MTA MKI – Gondolat – 2B – EM, Budapest, 2008. A család-jellegre jó példa, hogy a 2007-es budapesti Tarján Hédi-vernissage alkalmából a szintén „család”-tag Ungváry Rudolfék kertjében tartott „garden partyra” a világ minden részéről összesereglettek az első-, másod- és harmadfokú „unokatestvérek”.

6 *Szipőcs Krisztina* – Történetek Erdély Miklósról, „Balkon”, 1998/11.

7 Tábor Bélától a „Szombat”-ban is jelent meg egy válogatás *A zsidóság szellemi közösség* címen (1995. decemberi melléklet). Uő: *Személyiség és Logosz,* Balassi, 2003, és Szabó Lajos: *Tény és titok*, Veszprém, 1999.

8 Uo.

9 *Hajdu András*, im, 126.

10 http://www.rogerychai.com/jerusalmix/

11 *Uri Asaf*, Jeruzsálem eleste, in „Balkon” 2008/6, 29.

„A politikának volt fontos a jó szereplés”

Vitray Tamással beszélget Várnai Pál

– Írásban is, szóban is szokta emlegetni, hogy szerencséje volt az életben. Ez a gyakran használt fogalom több mindent jelenthet. Azt is jelentheti, hogy valaki, mint többek között én is, 1944-ben a „jó” vonatra szállt.

– Az én szerencsém az volt, hogy az alternatívák közül sokszor a jót választottam. Valamire felkérnek, valamire lehetőséget kínálnak, és én azt mondom igen, vagy nem. Viszonylag nagy százalékban jól döntöttem, és ezt nevezem a szerencsémnek. Általában akkor döntöttem a legjobban, amikor nem az eszemre, hanem az ösztönömre hallgattam.

– Kiképzés című, nemrég megjelent könyvében megemlíti azt a sorsdöntően szerencsés esetet, amikor az asztaluknál megszólalt a telefon, s mivel a kollégája távol volt, Ön vette fel a kagylót. Ennek a véletlennek köszönhette, hogy bejutott a tévé sportosztályára. És aztán szinte mindent elért, amit a televíziós pályán elérhetett. Számtalan kitüntetése közül hadd említsem csak a Kiváló művész címet és a Kossuth-díjat. Rendező szeretett volna lenni, de nem vették fel a főiskolára. Angol szakon végzett, de mégis sikerült a Vígszínházban színházi gyakorlatra szert tennie. A rádió angol osztályáról került a televízióhoz 1959-ben, s itt működött félévszázadig, a legkülönbözőbb műsorokat vezetve. 1971-ben ösztöndíjasként Amerikában tanulmányozhatta a televíziózást. És amikor hazatért, meghonosította itthon a talk show-t. Erről azt írja később, hogy pont az ellenkezőjét csinálta, mint amit Amerikában látott. Mit értett ez alatt?

– Én úgy jöttem vissza Amerikából,

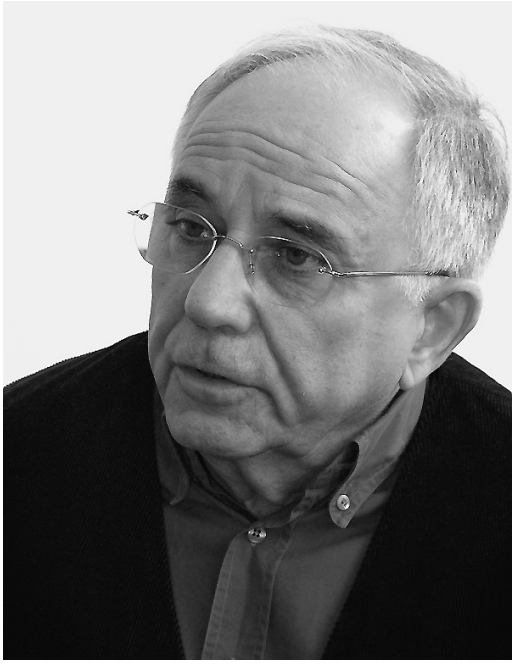

Fotó: Tóth Csilla

hogy mi ezt itthon nem tudjuk megcsinálni. Nevezetesen azért, mert az emberek zárkózottabbak voltak, és nem szoktak hozzá ahhoz, hogy közönség előtt tárulkozzanak ki. Arra az elhatározásra jutottunk, hogy megcsináljuk a talk show „negatívját”.

– Ez volt az Ötszemközt?

– Igen. Négyfalú díszlet volt, a vendég csak velem találkozott, és ezáltal úgy lehetett megszólaltatni, hogy ne zavarja őt a közeg.

– Nemrég azt nyilatkozta, hogy „elvittem a legjobb ötven évet”, és hogy ez volt a televíziózás aranykora. Azt is mondta, hogy a televízió akkoriban túl lett értékelve, s hogy igazán csak ma tölti be azt a szerepét, amire hívatott.

– Igen, erről van szó, hisz mondtam: szerencsém volt. A legjobb ötven év inkább csak harminc volt, mondjuk a kereskedelmi televíziózás megjelenéséig. Éltünk egy bezárt országban, amelyben a világ megismerésének a lehetősége egyre inkább arra a bizonyos ablakra korlátozódott, ami a tévé képernyője volt. Ezen át láthatta a nagyvilágot a magyar néző. S mivel az én főtevékenységem a sportközvetítés volt, amely többnyire az adott pillanatot mutatta, ezért különösen vonzó volt és ez kihatott a közvetítő személyére is.

– Hány olimpiáról is tudósított?

– A téliekkel együtt huszonegyről.

– Olyan nagy elődök nyomába lépett, mint Pluhár István és Szepesi György. Volt egy sajátos intellektuális stílusa, amely ma már nem divat. Ön nemcsak sportot közvetített, hanem rengeteg kulturális, sőt, társadalmi, politikai műsort is vezetett. Én a mai sportközvetítéseket színtelennek érzem. Hiányzik mögülük az emberi hang.

– Meglehet, de ennek van egy objektív oka is. Ma egy sportközvetítésnél rengeteg információt kap a néző. Hogy egy példát mondjak, az én időmben a közvetítés három kamerával történt, míg ma minimum kilenccel. Tehát ma sokkal kisebb az igény arra, amit a kommentátor szolgáltat. Én úgy fogtam fel a feladatot, mintha a néző mellettem ülne, és ugyanazt látná, mint én. Tehát nem a látványt közvetítettem, hanem reflexiókat fűztem hozzá. Mai kollégáim szeretnék a saját nézeteiket, lelkesedésüket kicsit rákényszeríteni a hallgatóságra.

– Vagyis a riporterek többre lennének képesek, mint amit elvárunk tőlük?

– Nem többre, hanem valami másra.

Arra, hogy azzal a kevéssel, amit hozzáfűznek, érdemes legyen őket hallgatni. Ha teszem fel, egy focista a kapu fölé lő és én ezt elmondom, akkor csak azt ismétlem, amit mindenki maga is látott. Ha azonban úgy minősítem ezt a jelenetet, hogy érdekes és eredeti legyen, esetleg szellemes is, akkor már érdemes rám figyelni.

– Ön, aki annyi olimpiáról és világversenyről tudósított, mit gondol a legutóbbi pekingi olimpiáról? Óriási volt a csalódás, mert a magyar sportolók a várakozáson alul teljesítettek. Indokolt volt ez az elvárás?

– Mostani szereplésünk megfelelt a világban elfoglalt helyünknek. A politikának volt nagyon fontos a második világháború után a jó szereplés, hogy a sportsikerek is igazolják, hogy milyen viruló élet is van itt. A magyar siker a Helsinkiben rendezett olimpián tetőzött, a tizenhat aranyéremmel. Később, a hatvanas, hetvenes évektől kezdve egyre több ország érezte fontosnak az olimpiai szereplést, a sikereket. Nem is annyira politikai, mint inkább anyagi szempontból. Ma már olyan magas ipari és tudományos fokon képezik ki a sportolókat, hogy már nem vagyunk, nem lehetünk versenyképesek. Pekingi szereplésünk jelzi a helyünket a sportvilágban. Ezen nincs mit sírni, ez többé nem is lesz másképp. Százharminc ország közül Magyarország a huszonötödik lett, és ez teljesen rendjén van.

– Az átlag néző könnyen manipulálható. Vagy mindent elhisz, vagy pedig a sok információtól összezavarodik.

– Én nem érzem ezt olyan súlyos problémának. Annyit tájékozódunk, amennyire kíváncsiak vagyunk, s azt fogadjuk be, ami számunkra kedves. A szélsőséges médiumok csak a saját híveiket akarják újra és újra megnyerni, pedig azok már úgyis állást foglaltak mellettük.

– Ön végigtelevíziózta a teljes Kádár-érát. Az akkori egy-két csatornával a köztévé is monopolhelyzetben volt. Mint mindenütt, ott is nyilván szükség volt öncenzúrára. Visszatekintve erre az időszakra, milyen politikai korlátok léteztek akkor?

– Lehet, hogy bizarr lesz a hasonlatom. A mi korlátunk olyan volt, mint amikor valakinek van egy telke, és azt körbe keríti. Ha valaki más kerítené be a telkét ugyanott, azt kikérné magának. Azaz, mindenki ismerte a saját korlátait. Ha nincs korlát, bárki élhet, vagy visszaélhet a szabadságával, s nem tudhatom, hogyan forgatják ki, amit mondok. Vagy hogyan ítélnek meg, politikai, vagy más állásfoglalás okán, netán rasszizmusból, szembenállásból. Abban az időben mindenki a saját kerítése mögött élt s ez megszabta, hogy meddig mehetett. De nem engedett behatolni kintről valakit avval, hogy te fekete vagy, netán zsidó vagy cigány.

– Gondolom, akkoriban legfeljebb egyik vagy másik főnöke hívatta magához, hogy figyelmeztesse, hiszen korlátok azért voltak. Most viszont ki van téve félremagyarázásoknak vagy támadásoknak. Ez is korlát, ha másféle természetű is.

– Tudtam hol a kerítésem, mit engedhetek meg magamnak, de sohasem akartak engem, személy szerint megsemmisíteni.

– Könyvében leírja életét születésétől, 1932-től a televíziózás kezdetéig, 1959-ig. Gondolt-e arra, hogy tovább folytatja az önéletírását?

– Igen, szándékomban állt folytatni, de ma már erősen kételkedem, mivel a dolgok elvesztették jelentőségüket. Amíg az ember valamit meg nem ír, és így nem szembesül vele, addig mindenféle képzetei vannak. Eredetileg a televíziós pályámat akartam szembesíteni az első huszonöt évemmel. Arra számítottam, hogy az fog kiderülni belőle, hogy a tévés éveimben is ugyanazokra a készségekre, tulajdonságokra volt szükség, mint amelyek a túléléshez kellettek. Mire az első huszonöt évvel elkészültem, kiderült, hogy a kettő nem összevethető. A fizikai létért harcolni más, mint egy hivatás buktatóival vesződni. Így hát, ahhoz az első huszonöt évhez képest, elvesztette a fontosságát a következő ötven.

– Elvált szülők gyermeke. Anyja Auschwitzban elpusztult, nagyszülei a gettóban voltak, tizenkét éves gyerekként teljesen magára volt hagyva. A könyvben sok szó esik tisztességes, segítőkész emberekről. Rendkívüli körülmények között élte át ezeket a hónapokat. Bujkált, valószínűtlen helyeken rejtőzött, egy-egy napra, éjszakára befogadták, majd újból menekülni kényszerült, az utcára került, minden lépésekor az életével játszott. Nemcsak a szerencse segítette, hanem életösztöne, a gyors helyzetfelismerés. S utoljára, de nem utolsósorban önzetlen, kiváló emberek.

– Igen, elkészültem az írással, és azon kaptam magam, hogy ebben a könyvben nincsenek rossz emberek. Vannak félrevezetett, vagy tévúton járó emberek, de igazán rossz emberrel nem találkoztam. Még az is, aki beköltözött a lakásunkba és csak egy éjszakára engedett be, amikor bujkálnom kellett és egyedül maradtam: még ő se volt rossz ember, csak ennyire tellett a bátorságából. De nem akart bántani. Emberi dolog, hogy valaki nem vállal kockázatot egy vadidegenért.

– Naplójában Anna Frank azt írja, hogy az emberek alapjában jók.

– Én is ezt mondhatom, nyugodt lélekkel. S nemcsak ebből a tapasztalatból, de másból is. Az emberek általában véve jók, csak egyesek gyengék.

– Visszatérve gyerekkorára, amikor Önt beíratták a Hollán utcai felekezeti iskolába, olyan dolgok tanulására kényszerítették, amelyekhez egyáltalán nem volt kedve. „Hittan, bibliaolvasás, héber olvasás, héber nyelv, elsőtől fogva! ... irtóztató". S ezt a viszolygását később is megérti és vállalja.

– Igen, később is úgy merült fel bennem, ahogy azt gyerekkoromban forgattam a fejemben, hogy vajon a vallást kapjuk-e vagy választjuk. Berzenkedtem a megkülönböztetés ellen, hogy én másodrendű ember legyek. Így aztán nem is alakult ki a vallási identitásom. Annak ellenére, hogy nagyapám igencsak tartotta a vallási előírásokat. Az tetszett is, amikor például csinált nekem egy ünnepre színes zászlót. De ennél jobban örültem annak, amikor a háztartási alkalmazott elvitt a misére, mert a templom díszesebb volt, az ének szebb. Ahogyan a színházhoz, az operához is vonzódtam, úgy érdekelt a vallás külsősége, de nem azonosultam. Ez a fajta identitás ma is idegen tőlem, ám kikérem magamnak a hátrányos megkülönböztetés legenyhébb formáját is. Az ilyesmi – ha akarom, ha nem – azo-

nosít. Akkor odatartozom, ott a helyem.

– Tragikus körülmények között vesztette el anyját, és nagymamája nevelte. Ugyanakkor egyszer-egyszer Önnek is jutott a polgári környezet előnyeiből. Elvitték a Hauer-cukrászdába és jártak a legendás Weingruberhez is. Könyvének rendkívüli tanulsága számomra az, hogy hogyan lehet egészséges lélekkel túlélni a sok szenvedést és a kiszolgáltatottságot, amelyben része volt.

– Ha két-három évvel idősebb vagyok, talán túl sem élem. Ha akkor tudatosult volna bennem, mi történik körülöttem, alighanem elpusztulok. Csak ilyen önfeledten lehetett túlélni. Egy kicsit kalandnak, vagánységnak megélni, hiszen a felét se értettem. Amikor egy 11-12 éves gyerek leventesapkában, karszalaggal kimegy az utcára, nem jut eszébe, hogy az életével játszik. Egy érettebb kamasz ezt már nem meri megtenni.

– Amikor pár éve, életében először, rábírja magát arra, hogy elmenjen Auschwitzba, szemrehányást tesz magának, hogy undoron kívül semmit nem érez. Az egész könyvben érzékelek egy tárgyilagosságot, egy bizonyos távolságtartást, mintha a dolgok nem a fiúval, hanem valaki mással történnének. Ezt a benyomást erősíti az is, hogy az elbeszélés harmadik személyben játszódik. Az író csak ritkán fűz kommentárt a cselekményhez, és alig von le következtetéseket. Ebben a könyvben a sorok között kell olvasni. Ez olyan számvetés, amely nem akar az érzelmekre hatni.

– Van egy színészmondás, hogy nem a színésznek kell meghatódni, hanem a nézőnek. Én úgy gondoltam, hogy nem nekem kell konzekvenciákat levonni, hanem szárazon elmondani, hogy mi történt, és a konzekvenciát majd az olvasó vonja le. Amitől az auschwitzi látogatás óta nem tudok szabadulni, ami állandóan kísért, nem hagy nyugodni, hogy anyám még kilencven napig élt ott a kórházban a felszabadulása után. Kilencven napig reménykedhetett, hogy talán mégis hazajut. Ma meg ötszáz hozzá hasonló „túlélővel” együtt, ott fekszik egy közös sírban.

Könyvmoly

Csáki Márton rovata

Dr. Tulp és a zsidók találkozása a boncasztalon

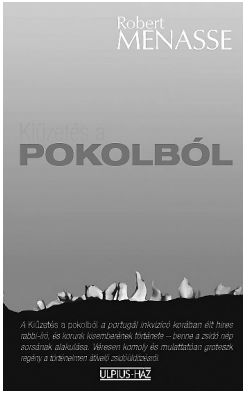

Robert Menasse: Kiűzetés a pokolból. Budapest, 2008, Ulpius-ház Könyvkiadó, 668 oldal, 3999 Ft

„Különös egy folyadék az a vér”, mondja Hochbichler a tanítványának, Viktor Abravanelnek a regény egyik legvalószerűtlenebb jelentében, amikor is megmutatja neki a titkos vatikáni irattárat, és megismerteti vele felmenői sorsát. Itt, ebben a föld- és tudatalatti világban – kinek a tudatalattija? Viktoré, Európáé, a kereszténységé? – egy pillanatra felsejlik a találkozás lehetősége Viktor Abravanel és a 17. századi rabbi, Manasseh ben Israel között, aki annak idején puszta hiúságból beházasodott az Abravanel családba, hisz egy legenda szerint tőlük származik majd a Messiás. Hochbichler Viktor lelkéért küzd: azzal, hogy feltárja előtte történetét, nem az ősei iránti tiszteletet akarja benne felébreszteni, nem is a kereszténységnek akarja megnyerni, hanem attól a hasadtságtól kívánja megóvni, ami egy asszimilálódott zsidóra vár. Csakhogy kéretlen felvilágosításával maga Hochbichler idézi elő ezt a meghasadtságot; választásra kényszeríti a zsidóságról csak viszolyogtató képzeteket őrző Viktort. „Vagy-vagy” – teljes lelkeddel zsidó maradsz – ami igazán sosem voltál – vagy keresztény leszel, ám akkor is gyanús maradsz; a hitvallás mellékes, a történelem során csak egy dolog számított, ez pedig a „vér tisztasága”, a *limpieza de sanque,* a nürnbergi törvények, azaz a fajiság. Hochbichler nem antiszemita, csak nem érti, miért tér vissza valaki a zsidósághoz: „Mért kell mindig mindent egyszerre akarni, Abravanel? A világ megváltását, karriert, boldogulást, kereszténységet *és* a régi Törvényt, a Siratófalat, a véreikhez való hűséget, miközben már nem is a vérről van szó, hanem a lélekről, a szellemiségről, a hitről!” Hochbichler nem hisz a „vér szavában” – ha ezt tenné, akkor arra a már-már blaszfém következtetésre kellene jutnia, hogy „maguk az áldozatok is hittek valamiképpen ebben a vérhistóriában (…) hogy mind az áldozatok, mind a hóhérok közösen ápolták ezt a tébolyult hitet”. De mi mást bizonyítanak a marranók, ha nem a kudarcot, az asszimiláció kalandjának lehetetlenségét? És ha nem a vér, akkor mi? Persze, ahogy a fogság kezdete óta senki, úgy Hochbichler sem tudja megragadni a zsidóság titokzatos lényegét, nem tud kitörni a *vér* perverz logikájából: tisztában lévén azzal, hogy képtelen megváltani Viktort, inkább magára hagyja a problémával, akárcsak az olvasót Robert Menasse, aki végül szintén megkerüli e kérdést.

Pedig ebben a könyvben valóban ott

lapult egy *nagy* regény lehetősége. Mert miről is van szó? Egy zseniális párhuzamról, ami korántsem azért – sőt, éppen azért – zseniális, mert nem az inkvizíciót és a holokausztot, hanem a marranók és a holokauszt-túlélők másod- harmadgenerációs leszármazottainak vergődését állítja párhuzamba. (Igaz, Menasse szerint ebből következik az első párhuzam, ez a feltevés azonban nemcsak lapos, de hamis is. Menasse ugyanis nem az európai civilizáció végének tekinthető holokauszt *előképeként* tekint az inkvizícióra, hanem a holokausztot tekinti annak *megismétlésének*.)

A két – avagy egy – főszereplő: Manoel Dias Soeiro, a későbbi Manasseh ben Israel – valós történelmi személyiség, akinek izgalmasan újrakreált életútja adja a regény egyik szálát –, illetve a hatvanas-hetvenes évek Bécsében nevelkedő Viktor Abravanel, akinek furcsa exhibicionizmusáról már az első jelenetek egyikében képet alkothatunk, mikor a huszonötödik érettségi találkozóján felolvassa az egykori tanárok NSDAP-tagkönyveinek sorszámát. A várt hatás elmarad, a tanárok és az osztálytársak rá lesznek dühösek, kivéve egykori – pontosabban örök – szerelmét, Hildegundot, akivel aztán átbeszélgetik az éjszakát, felidézve Viktor életének kínosabbnál kínosabb epizódjait. Mindeközben az író párhuzamosan, fejezetenként váltogatva meséli el a két életet. Több ez mint párhuzam: a cinikus Viktor szájából ugyan meglehetősen furcsán hangzik, hogy érzése szerint, valaki újjászületett benne, de kétségtelenül olyan megfoghatatlan emlékek kísértik, amelyek nem fakadhatnak saját élményeiből. Ugyanígy van ezzel Manasseh, aki látomásaiban, mintha a jövőt sejtené meg – „olyan katasztrófát látott, amely valamikor régen játszódott le, vagy majd a jövőben lesz bekövetkezendő" –, ám mindkettő abból az „örök" tapasztalatból fakad, hogy *valakik elviszik az embert*. Menasse természetesen a két főhős minden életmozzanatát megfelelteti egymásnak – a születés különös körülményeitől kezdve a saját származásukkal való traumatikus szembesülésen és az internátuson át egészen ifjúkori megfelelési kényszerig –, amitől a sorsok egymásba tükrözése egy idő után roppant erőltetetté válik, már-már puszta iparosmunkának érezzük. Hosszan sorolhatnánk azon tényezőket, melyek ezt a benyomást erősítik: hogy ugyanaz a személytelen narrátor beszél, hogy a két történet nem tud nyelvileg is összefonódni, hogy a szöveg tele van zsúfolva olyan szimbólumokkal, amelyek semmiféle, mélyebb – hogy ne mondjuk –, metafizikai jelentőségre nem képesek szert tenni. Egyrészről valamiféle műbarokk grandezza jellemzi a mondatokat – noha Menasse kétségkívül érti a módját, hogyan kell megéleszteni egy történelmi regény monumentális jeleneteit –, másfelől záporoznak a találó, aforisztikus, ám közhelyes megállapítások; a regény minden szava rólunk, hozzánk beszél, de nem belőlünk. Semmit nem érzékeltet – mindent *leír*.

A legnagyobb probléma mégsem ez, hanem hogy a két történet nem ugyanarról szól. Bár Manasseh és a 17. századi kriptozsidók kirekesztettsége jól rímel az asszimilálódott, baloldali Viktor válságára, a 20. századi szálban mégis inkább csak a dühöt, a leleplezés vágyát érzékeljük az apajogú, azaz totalitárius világrenddel szemben; vádirat a rendszer ellen, amiben – Lacan szavával – a „fallosz" jelöli ki az ember helyét, és ajándékozza meg az egyedüli értékként elismert hatalommal. Isten, apa, az internátus igáját nyögi a nőies, mert áldozati szerepre ítélt Manasseh, éjszakánként azonban arról ábrándozik, hogy „hatalmas nemi szerve lesz", ami hatalommal ruházza fel. Csakhogy a világ még mindig *így* működik – ezért visszás, ahogy Menasse, a marxista Viktoron keresztül a saját balos illúzióival próbál kíméletlenül leszámolni, ráadásul úgy, hogy a Viktor történetében kibontakozó családi drámát – ti. hogy „a szülőket a történelem dobálta ide-oda, a gyereket viszont pont a szülei" –, és az azon keresztül megismert rendet specifikusan zsidó tapasztalatként tünteti fel. Ha van Európának „sötét múltja", akkor *ez a rend az,* aminek persze majdhogynem egyenes következménye a holokauszt, csakhogy Menasse esetében e kettő összekapcsolása csupán a sikerhez vezető biztos receptnek tetszik. Emellett van valami bántóan *biológiai* Menasse szemléletében – Manasseh lelki hasadtságát pl. az elhibázott körülmetélés okozta sebhely jelképezi –, ami azt is megmagyarázza, miért képtelen bármit is kezdeni az erotikával.

Mindent összevetve a két történet önmagában is megállt volna: a Manasseh-féle allegória megfejtéséhez nem lett volna szükségünk Viktor történetére, ami viszont – eltekintve a csipetnyi Bernhard-epigonizmustól – igazán jó regény lehetne; csakhogy azt a regényt, az örök szerelem fájdalommal és mély önirónával átszőtt meséjét Menasse már megírta *A regény kora* című művében. Menasse nem tudja eldönteni – ahogy egyik szereplője folyvást ismételgeti is –, hogy tulajdonképpen komédiát ír-e, avagy tragédiát. Talán ezért, hogy a *Kiűzetés* vége annyira összecsapott – nemcsak aránytalanná válik egyes részletek kiemelése, de Manasseh lassacskán nem Viktor, hanem Hochbichler alteregójává válik. Az viszont, hogy a történelemben mind a komédia, mind a tragédia benne rejlik; hogy az egyén szerepe mennyire banális a történelemben, ami – igen – gyakran ismétli önmagát, szerény tanulság egy filozófiailag iskolázott szerzőtől. Nagy ígéret volt ez a könyv, de a végére csupán azt az elszántságot tudjuk csodálni, amivel Menasse minden szakmai fogást kiaknázva – pl. Dr. Tulp, Spinoza, Descartes, Uriel da Costa a történet szempontjából nem feltétlenül indokolt megjelenése – végigírta ezt a majd' hétszáz oldalt; csak éppen anélkül, hogy megfogalmazott volna valami lényegit a történelemről vagy a létről. A teljesség megkísértése nélkül viszont kár belekezdeni.

Hiányzik Önnek egy meghitt bizalmas beszélgetés?
Tartalmas társalgás? Hívjon bizalommal egy leinformálható sokoldalúan művelt **Társalkodónő**t. Csak Hölgyek hívását várom!
T: 207-5879, 70/203-2320

SZABAD ZSIDÓ TANHÁZ

Előadássorozat a Mazsike és a Szombat folyóirat szervezésében

A Szabad Zsidó Tanház programjában a zsidóság kultúrájának, történelmének és vallásának alapkérdései mellett kiemelten szerepelnek korunk problémái, melyekre megpróbálunk a zsidóság kultúrájából merített, korszerű válaszokat adni.

„Pszichoanalízis: zsidó világnézet?"

[03.18. szerda,18]

PANETH GÁBOR
A mélylélektan útjai

[témáink]
Zsidóság és erotika, Zsidó-nem-zsidó disputák, Egy város arcai – térfoglalás és térteremtés, Érték- és érdekképviselet, „Zsidó irodalom, Zsidó demográfia, Pszichoanalízis – zsidó világnézet?, Zsidó oktatásügy

[bővebb információ]
www.mazsike.hu
mazsike@gmail.com

[Támogató]
The L.A. Pincus Fund for Jewish Education in the Diaspora

[helyszín]
Bálint Ház
Budapest VI. ker., Révay u. 16.
Belépődíj egy alkalomra 600 Ft.
www.mazsike.hu

The L.A. Pincus Fund for Jewish Education in the Diaspora
הקרן לחינוך יהודי בתפוצות ע"ש ל.א. פינקוס

www.mazsike.hu www.szombat.org

MAZSIKE

szombat
Zsidó politikai és kulturális folyóirat

II. NEMZETKÖZI KABBALA-SZEMINÁRIUM BUDAPESTEN

ÁPRILIS 4-5.
(szombat-vasárnap)
MERLIN SZÍNHÁZ
(Budapest V. ker., Gerlóczy u. 4.)

A tanfolyamot Z'ev Ben Shimon Halevi (Warren Kenton) tartja angol nyelven, magyar tolmáccsal. Előképzettség nem szükséges

A hagyomány alapjai • Élet-halál és reinkarnáció • Belső gyakorlat • Asztrológia és kabbala • A sors anatómiája • A zarándok útja a Mennyei Jeruzsálembe

JELENTKEZÉS ÉS REGISZTRÁCIÓ:
MAZSIKE@GMAIL.COM

Részletek:
WWW.MAZSIKE.HU

PURIM BÁL

REMAKE
1939

A ‘30
ÉVEK STÍLUSÁBAN

design: Pixel Sisters Graphic Design

2009. MÁRCIUS 7. SZOMBAT

ESTE 8 ÓRÁTÓL ÉJFÉLIG

Charleston-ruhák, Bauhaus házak, hajtollak, kuplék, gramofon és Meseautó. A ‘30 évek zenéje, tánc és kuplé-karaoke a Mitrio-jazz zenekarral.
A legkorhűbb báli ruha díjat nyer!

A HÁROMFOGÁSOS VACSORA-TÁNC JEGY ÁRA: 6500 FT
(Elővétel és menüválasztás szükséges 2009. március 2-áig)
SÉTÁLÓ JEGY: 2000 FT
Minden jegy tartalmaz egy pohár pezsgőt és két tombolajegyet

Jelentkezés: Telefon: **311-6665, 311-6669**
E-mail: **mazsike@gmail.com, info@balinthaz.hu.**

Helyszín: Dunapark
Étterem és kávéház
1137 Bp. Pozsonyi út 38.

További részletek és a menük megtalálhatók:
www.mazsike.hu
www.balinthaz.hu
www.szimsalom.hu

Bálint ház · MAZSIKE · Szim Salom